

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav politologie

Bakalářská práce

Štěpán Hejzlar

Koncept autoritářských režimů a pobaltské státy v 30. letech 20. století: Litva,
Lotyšsko a Estonsko ve srovnání

The concept of authoritarian regimes and the case of Baltic states in the 30' of
the 20th century: Lithuania, Latvia and Estonia in comparison

Praha 2009

Vedoucí práce: PhDr. Radek Buben

Na tomto místě bych rád poděkoval vedoucímu práce, PhDr. Radku Bubnovi, za jeho přednášky o nedemokratických režimech, jeho rady a čas, který věnoval konzultacím.

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Náchodě dne 24.8. 2009

podpis:

Anotace

Cílem práce je (1) ověřit aplikovatelnost konceptu autoritářství na nedemokratické politické systémy Litvy, Estonska a Lotyšska v období před Druhou světovou válkou; výchozím rámcem pro analýzu je teorie autoritářských režimů Juana J. Linze. Autor se soustředí na (2) dynamiku transformace demokratických režimů ve snaze se najít co možná nejkompexnější vysvětlení demokratické nestability regionu. Je přezkoumán vliv jednání jednotlivých aktérů, institucionálního designu, sociální struktury a stranických systémů na nedemokratický výstup.

Těžiště práce spočívá ve (3) vlastní analýze a komparaci nových režimů, popsání jejich vývoje i vývoje jednotlivých komponent politického systému: vztahů mezi relevantními politickými aktéry, vztahů mezi režimem prostředím, způsobů legitimizace režimu a získávání veřejné podpory. Převážně empirický charakter studie umožní nabýt solidního základu pro ověření úvodní hypotézy (1).

Klíčová slova

Autoritářské režimy, Litva, Estonsko, Lotyšsko, meziválečná politika, pád demokracií, institucionální změna, diktatura

Abstract

The aim of the work is to (1) verify applicability of the concept of authoritarianism to nondemocratic political systems of Lithuania, Estonia and Latvia in the times preceding World War II; Juan J. Linz's theory of authoritarian regimes is taken as the initial frame for analysis. The study focuses on (2) dynamics of the transformation of the democratic regimes in an effort to find the most complex explanation of the democratic instability of the region as possible. In this way the impact of individual actors and their actions in the system, institutional design, social structure and party systems on the nondemocratic outcome are taken under scrutiny.

The main focus of the study lies in its own analysis and comparison of the newly established regimes, description of their development as well as the development of particular components of the political system: relations among relevant political actors, relations between regime and its environment, ways of gaining legitimacy and public support. Prevalently empirical character of the study enables obtaining a solid ground for verification of the opening hypothesis (1).

Key Words

Authoritarian Regimes, Lithuania, Estonia, Latvia, Interwar Politics, Democratic Breakdown, Institutional Change, Dictatorship

Obsah

1. Úvod, poznámky k metodě, stanovení hlavní hypotézy	8
2. Poznámky k literatuře	9
3. Teorie autoritářských režimů	11
3.1. Omezený pluralismus.....	11
3.2. Autoritářská mentalita.....	12
3.3. Nízká a omezená politická mobilizace.....	12
3.4. Byrokraticko-vojenský autoritářský režim.....	12
4. Republiky Litva, Lotyšsko, Estonsko: k interpretaci demokratické nestability skrze nastavení politických institucí	13
4.1. Volba institucionálního rámce v první fázi budování nezávislých států.....	13
4.2. Institucionální design a nestabilita demokracie.....	15
5. Sociální struktura, <i>cleavages</i> a stranické systémy	16
5.1. Estonsko.....	17
5.2. Lotyšsko.....	18
5.3. Litva.....	18
6. Radikální pravice v Pobaltí	20
6.1. Terminologické poznámky.....	20
6.2. Rozmanité polohy pravicového radikalismu v pobaltském kontextu.....	20
6.3. Dobrovolnické sbory a domobrany.....	20
6.4. Demobilizace a radikální spolky.....	21
6.5. Estonská Liga veteránů.....	22
6.6. Možnosti radikální pravice na Litvě.....	23
6.7. Roztříštěnost lotyšské radikální pravice.....	23
6.8. Relevantní radikálně pravicoví aktéři.....	23
6.9. Radikalizace německé menšiny.....	24
6.10. Radikální levice v Pobaltí.....	25
7. Nastolení autoritářských režimů v Pobaltí: historická geneze	26
7.1. Politická praxe a meze vládnutí.....	26
7.2. Vojenský převrat na Litvě: mezi domácí politikou a zahraničními hrozbami.....	27
7.3. Dopady hospodářské krize v Pobaltí.....	28
7.4. Estonsko: populární „fašisté“ a nástup konzervativního autoritářství.....	29
7.5. <i>Coup d'État</i> v Lotyšsku: pokračování politiky jinými prostředky.....	31
8. Interpretace pádu pobaltských demokracií	34

8.1. K roli sociální demokracie.....	34
8.2. K roli radikální pravice.....	36
8.3. Roviny analýzy selhání pobaltských demokracií.....	37
9. Konsolidace autoritářských režimů a krystalizace autoritářských koalic.....	40
9.1. Litva.....	40
9.2. Estonsko.....	42
9.3. Lotyšsko.....	44
10. Pobaltské autoritářství ve srovnání.....	46
10.1. Autoritářské koalice a omezený pluralismus.....	47
10.2. Autonomie jednotlivých subsystémů.....	47
10.3. Legitimita režimu a snahy o působení v legálním rámci.....	49
10.4. Opozice.....	50
10.5. Ideologie vs. autoritářská mentalita; nacionalismus a národní identity.....	57
10.6. Možnosti liberalizace režimů v posledních fázích vývoje.....	54
11. Závěr.....	56
12. Seznam literatury.....	58

1. Úvod, poznámky k metodě, stanovení hlavní hypotézy

První problematický krok, jež je třeba osvětlit, představuje samotný výběr vzorku, resp. absenci jednoho či více případů demokratické stability (*democratic stability*) nebo udržení demokracie v rovnováze (*reequilibration of democracy*), konkrétně pak výběr tří případů selhání¹ demokracie (*democratic breakdown*). Může se tak zdát, že komparativní analýza demokratické nestability regionu se nutně musí dostat do pasti srovnávání „jablka s jablky“, tj. do situace, ve které se nedostává poměření s jinými výsledky. Východiskem z této situace je konfrontace pobaltské² zkušenosti s obecnějšími hypotézami vycházejícími z vybrané politologické a historiografické literatury; zároveň pak konfrontace s *ad hoc* uváděnými jednotlivinami jiných politických systémů. Pád pobaltských demokracií tak bude primárně pojímán jako rozbor tří unikátních případů (zaměřený především na analýzu aktérů v jednotlivých systémech), na základě kterých budou derivovány regionální generalizace.

Relativně úzký výběr srovnávaných systémů umožňuje sestoupení na nižší rovinu abstrakce (*ladder of abstraction*) a jemnější rozbor jednotlivých případů. (Sartori 1991: 1041) Tato skutečnost předurčuje povahu práce: empirická, historizující studie, pozbývající ambicí na formulaci univerzálních hypotéz, které by překračovaly stanovené analytické hranice.

Hlavní explikační funkci přičítá autor vnitropolitické dynamice, třebaže si je vědom, že transformace těchto režimů měla i svou zahraničně-politickou dimenzi.

Obecným cílem práce je odpovědět na otázku, zda nedemokratické režimy v Pobaltí byly režimy autoritářskými. Zde je užito konceptualizace španělského politologa Juana J. Linze, resp. empiricky nejběžnějšího, obecně uznávaného subtypu tzv. autoritářských režimů, *byrokraticko-vojenského autoritářského režimu* (*Bureaucratic-Military Authoritarian Regime*). Výběr tohoto subtypu jako rámce pro hypotézu v souvislosti s Pobaltskými státy není intuitivní, ale domýšlí Linzovy úvahy o nastolení a fungování nedemokratických režimů v meziválečném Maďarsku a Rumunsku a jeho generalizaci vývoje těchto meziválečných „agrárních“ demokracií. (2000: 187-190)

„Hlavní“ hypotéza: Meziválečné nedemokratické režimy v Litvě, Lotyšsku a Estonsku byly autoritářskými režimy, konkr. pak byrokraticko-vojenskými autoritářskými režimy. K jejímu ověření bude zapotřebí podrobnější analýzy nastolení a fungování těchto režimů. V souvislosti s pádem demokracií nabízí práce i řadu „vedlejších“ otázek, na které se bude snažit odpovědět zejména v kapitolách 4 a 8.

¹ Zaměnitelně užíváno též „pád“, „zhroutil“.

² Není-li explicitně uvedeno jinak, termín „pobaltský“, „Pobaltí“ je dále v textu rezervován pro souborné označení Litvy, Lotyšska a Estonska.

2. Poznámky k literatuře

Předložená studie pracuje s (1) obecnou politologickou literaturou a (2) pracemi převážně historiografického charakteru zaměřenými na studium jednotlivých systémů. Deskriptivní dimenze (2) práce je limitována a) záměrnou selekcí informací, tj. není snahou o deskriptivní popis systému a jeho institucí, a b) dostatečným výběrem dostatečně kvalitních zdrojů. Autor má za to, že nezahrnutí zdrojů v jednotlivých národních jazycích (resp. jejich neznalost) je obhajitelné s odkazem na existenci uspokojivého množství kvalitní materie v anglickém, německém i českém jazyce, která se s ohledem na vytyčené cíle jeví jako relativně dostačující.

K problematice meziválečných režimů, k selhání pobaltských demokracií (včetně nastolení nedemokratických režimů) existuje dostatek literatury. Za základní zdroje je považována práce německého historika Georga von Raucha *The Baltic States - the years of independence: Estonia, Latvia, Lithuania, 1917-1940* (1995), Švecovy *Dějiny pobaltských zemí* (1996), jednotlivé statě Radky Lainové (2003), ale i Hlouškova esej o stranických systémech pobaltských států v meziválečném období (2002a), která je užitečná zejména tím, že s danou materií pracuje již v politologické interpretaci.

Jestliže k demokratické periodě i transformaci režimu existuje dostatečné množství relevantní a dobře dostupné literární produkce, s problematikou fungování nedemokratických režimů je to poněkud horší. Čestnou výjimku představují monografie Jürgena von Hehna *Lettland zwischen Demokratie und Diktatur: Zur Geschichte des lettländischen Staatsreichs vom 15.Mai 1934* (1957), a Raimundase Lopaty, *The Authoritarian Regime in Interwar Lithuania: Consequences, Legitimation, Conception* (1998). S Lopatovou prací nebylo však nakonec pro její špatnou dostupnost pracováno. Objektivní nedostatek literatury, případně její nedostupnost či snad jen nedostatečná informovanost autora, kterou připouští, je důvodem možné „polovičatosti“ závěrečných komparací (kap. 9 a 10). Neprozkoumány tak zůstaly např. vojensko-civilní vztahy a další relace mezi jednotlivými složkami omezených pluralismů, předně pak režim-církve, či jemnější rozbor politické opozice. Přesto je autor přesvědčen, že nabízená komparace nedemokratických režimů v Pobaltí je správná, podnětná a minimálně vytyčuje rámec dalšího studia.

Každý badatel, postavený do role interpreta pobaltské zkušenosti, si musí být vědom toho, že nedemokratické režimy z let před Druhou světovou válkou představují dodnes politikum, které se nutně odráží i v literární produkci. Jde především o to, že „postsovětské“ pobaltské republiky jsou vybudovány na státoprávní kontinuitě s předválečnými, tedy i nedemokratickými, režimy. Badatel by se tak měl vyhnout apriorní apologetice těchto režimů

a namísto toho je podrobit kritickému zkoumání. Extrémní pól kritiky představuje dobová sovětská publicistika a historiografie, interpretující pobaltské autoritářství (spolu s mnohými před- i poválečnými demokratickými režimy), jako prosazení fašismu; této politické motivace si musí badatel při četbě inkriminované tvorby být vědom. Již v roce 1934 varoval Ignazio Silone před zjednodušeným spojováním vojenských diktatur a reakcionářských konsolidací s fašismem jako typem režimu. (Kallis 2003: 224) Neúprosná logika studené války vedla nutně i k rozdělení badatelské obce. Do konce 80' let bylo například téma lotyšských Schutzkorpsů v Sovětském svazu tabu; za všechny uveďme lotyšskou domobranu (Butulis 1995: 113), která byla doma líčena jako „fašistická“ a „teroristická“ organizace a v exilu se o ní většina historiků vyjadřovala vesměs pozitivně, zdůrazňujíc její státotvornost. K vyvážení a objektivizaci historiografické produkce dochází až v 90' letech.

3. Teorie autoritářských režimů

Koncept *autoritářského režimu* poprvé Juan J. Linz představil na případu frankistického Španělska. (1964) V rámci studia nedemokratických režimů se jedná o obecně přijímaný model uvažování (ne tolik už jednotlivé subtypy), se kterým je každý badatel nucen se vypořádat. Na základě následujících veličin konstruuje Linz trojdimenzionální model nedemokratických režimů: (1) stupeň politického pluralismu (kontinuum omezený pluralismus – monismus), (2) stupeň ideologizace (kontinuum mentality – ústřední ideologie) a (3) intenzity politické participace (kontinuum depolitizace - mobilizace). Z hlediska režimů autoritářských se jako stěžejní ukazují zejména kritérium první a třetí (, přestože i v míře ideologizace spatřuje Linz mezi jednotlivými subtypy rozdíly: kontinuum od byrokraticko-vojenských režimů po post-totalitní autoritářské režimy). Konkrétní autoritářské režimy představují body na kontinuu *kompetitivní demokracie - totalitní systémy*. Dle Linze jsou zároveň ale natolik specifickými systémy, že je lze považovat za systémy *sui genesis*. Autoritářské režimy jsou:

Politické systémy s limitovaným (omezeným), nikoli odpovědným, politickým pluralismem, bez vypracované a vůdčí ideologie, ale s odlišujícími mentalitami, bez extenzivní nebo intenzivní politické mobilizace, kromě určitých fází svého vývoje, ve kterých vůdce nebo popřípadě úzká skupina vykonává moc v rámci špatně definovaných, ale předvídatelných hranic. (cit. dle Linz 2000: 159, upraveno, vlastní překlad)

3.1. Omezený pluralismus

Na rozdíl od režimů totalitních existuje v režimech autoritářských omezený počet na státu nezávislých politických nebo nátlakových skupin. Tyto skupiny (či instituce) mají vliv na politický proces. Počet aktérů omezeného pluralismu a míra jejich autonomie je závislá na síle a vyjednávacích schopnostech autoritářské koalice (volně zaměňováno s *mocenská koalice* – pozn. Š.H.); ta, s ohledem na vlastní pozici, určuje, jaké skupiny, a za jakých podmínek, budou připuštěny, aby participovaly. Současný stav mocenské koalice a rozvržení participujících aktérů odráží okolnosti vzniku režimu: obvykle chopení se moci bez mobilizované masové podpory obyvatelstva, nezajišťující dostatek krytí pro úplnou neutralizaci politických oponentů a vedoucí k nutnosti koalovat s jinými (často formálně nepolitickými) subjekty. Platformou vzniklé mocenské koalice je často shora budovaná režimní strana; její přítomnost však není nutnou podmínkou. (Linz 2000: 160-161)

3.2. Autoritářská mentalita

Raději než o pěstování nějaké všezahrnující, intelektuálně propracované ideologie je třeba v souvislosti s autoritářskými režimy hovořit o vytváření svébytných *autoritářských mentalit* – způsobů myšlení a cítění, poskytujících nekodifikované, v každodenní praxi utvářející se, vzorce reakcí na různé situace. Vágnost mentality předchází konfliktům mezi jednotlivými složkami omezeného pluralismu; vycházejících často z naprosto odlišných ideových pozic. Fakt, že žádný aktér není schopen (nebo nechce) moc strhnout výhradně na svou stranu, vede tyto režimy v politické oblasti k pragmatismu. (Linz 2000: 164)

3.3. Nízká a omezená politická mobilizace

Pro autoritářské režimy je charakteristická snaha o depolitizaci společnosti. Depolitizace mas je záměrem vládnoucí elity. Vysoká míra politické mobilizace a participace v autoritářském systému by znamenala, že režim má tendenci stát se víc demokratickým nebo totalitárním. (Linz 2000: 166)

3.4. Byrokraticko-vojenský autoritářský režim

V byrokraticko-vojenském režimu (*Bureaucratic-Military Authoritarian Regime*) mají - patrně z názvu - predominantní postavení v rámci autoritářské koalice vojenské a byrokratické elity; ty přibírají (nebo z ní vylučují) další skupiny. Případy, kdy armáda výrazně dominuje nad civilní složkou, Linz dále řadí do zvláštního podtypu – *vojenská diktatura / vláda (military dictatorship / rule)*. Odhlédneme-li od vojenských diktatur, obecně platí, že civilní (politický, úřednický) element je určující. I v případě vojenského puče lze často za akci rozpoznat explicitní či implicitní politické zájmy. Armáda poté v drtivé většině případů předává moc zpět do rukou politiků; a zůstává důležitým hráčem v rámci koalice.

Režim zřídka umožňuje fungování vícestranického systému; boj o hlasy neprobíhá v podmínkách svobodné a rovné soutěže. V mnoha případech hrály v těchto režimech důležitou roli tradiční instituce – monarchie, církve, nebo předmoderní sociální struktury jako velcí vlastníci půdy, ať už z řad aristokracie nebo buržoazie. Bylo by však chybou tyto systémy chápat jako systémy tradiční. (Linz 2000: 185)

Tyto režimy se také často snaží fungovat na legalistické bázi. Avšak spíše než o „revoluční legalitu“ se zde jedná o deformaci, „ohýbání“ současného práva. (Linz 2000: 186, 203)

4. Republiky Litva, Lotyšsko, Estonsko: k interpretaci demokratické nestability skrze nastavení politických institucí

V éře pokládání základů moderní masové politiky se území pozdější Litvy, Lotyšska a Estonska nacházela pod správou carského Ruska, což přirozeně předurčovalo podobu procesu politické a sociální modernizace: omezená urbanizace a industrializace, agrární modernizace spojená se vznikem početné vrstvy nezávislého rolnictva, rekonstituce významu národních jazyků; vymezení národně-emancipačních proudů v protikladu k ruské byrokracii a místní německé aristokracii; a samozřejmě relativně opožděnou demokratizaci a rozvoj zájmového stranictví na národní úrovni. (Hloušek 2003, Švec 1996: 145-150)

4.1. Volba institucionálního rámce v první fázi budování nezávislých států

Volba institucionálního rámce v první fázi budování nezávislých států odrážela ambice, přizpůsobivost a očekávání profitu z demokratické formy vlády ze strany ústavodárných elit. Litevským křesťanským demokratům se posléze skutečně podařilo dosáhnout v novém prostředí (zajisté za pomoci vyvinutých struktur) predominantního postavení. Radikální demokratismus liberálně-levicových stran, dominujících v estonské a do jisté míry i v lotyšské konstituantě, vyprodukoval ústavní systémy, které nemohly dostatečně reflektovat preference a zájmy nastupujících agrárních proudů. Lotyšská ústava byla na rozdíl od estonské vyváženějším kompromisem zúčastněných stran, přesto odrážela soudobé demokratizační trendy v intencích Výmarské, švýcarské a francouzské ústavy. (Švec 2000: 364)

Konstituce pobaltských republik extrémně hypertrofovaly úlohu národních parlamentů. To vedlo k nevyvážení systému *checks and balances*, umocněného v dopadu na politický systém politickou praxí (kap. 4.2). Litevský *Seimas*, lotyšská *Saeima* a estonský *Riigikogu* dominovaly nad exekutivou. Silný parlamentarismus byl ústavodárnými sbory považován za záruku demokratického vývoje. Koncentrace moci do rukou exekutivy, zejména pak širokými pravomocemi obdařeného prezidenta, byla vnímána jako zpátečnická. Rovněž bikameralismus byl, pro své historické resentimenty vyvolávající představu o horní komoře jako „panské“ sněmovně, chápán jako reakční a pro demokratický systém, vyvozující svou legitimitu výhradně z lidu, neakceptovatelný.

Přestože všechny tři státy adoptovaly republikánské zřízení, estonská ústava nepočítala s funkcí prezidenta republiky; hlavou státu byl formálně předseda vlády (*riigivanem* – „state elder“). Legislativní proces v Estonsku se tak v extrémní míře omezoval pouze na výstupy z parlamentu, neboť *riigivanem* neměl právo veta. Vůle k zavedení prezidentského úřadu a

výraznější úpravě „základního zákona“ sílila mezi estonskou pravicí a středem kontinuálně, skokově pak po neúspěšném komunistickém puči z roku 1924. K realizaci těchto změn však za dob fungování parlamentního systému nedošlo. Litevský nepřímo volený prezident byl sice aktérem legislativního procesu, jeho pravomocce však byly, ve srovnání s jinými evropskými parlamentními režimy, velice omezeny a téměř všechny podléhaly kontrasignaci předsedy vlády nebo jednotlivých ministrů. Jeho tříletý mandát zanikal první schůzí nového parlamentu, čímž pádem nemohl fungovat ani jako prvek kontinuity, vyvažující skladbu nově navoleného parlamentu. Rozhodl-li se využít svého práva bez udání důvodu (ale s kontrasignací předsedy vlády) rozpustit parlament, vypršelo tím automaticky jeho funkční období. Deduktivním závěrem, vycházíme-li pouze z materie ústavy, bude, že prezident spíše nerozpustí parlament, protože by tím ohrozil vlastní znovuzvolení.³ Lotyšský prezident operoval širšími pravomocemi, které ho opravňovaly rozpustit *Saeimu* bez nutnosti jakékoli kontrasignace a následného pozbytí mandátu.

Činnost litevských, lotyšských a estonských vlád byla přímo závislá na momentálních parlamentních většinách. V praxi vlády sloužily jako skupiny expertů, které připravovaly legislativní akty, a prostřednictvím státní správy zajišťovaly jejich implementaci.

Pro volby do parlamentů se shodně užívalo systému vázaných kandidátních listin bez uzavírací klauzule. Lotyšsko respektovalo členění volebních obvodů dle historických zemí: Vidzemsko, Latgalsko, Kuronsko, Zemgalsko + hl. město Riga. Litva volila v 7 volebních obvodech dle automatické volební kvóty stanovené na 25 000 hlasů. Na rozdíl od stohlavých parlamentů Lotyšska a Estonska, tak byl počet litevských poslanců fixně spjat s počtem občanů; v praxi se pohyboval okolo 80 (po anexi Klajpedy vzrostl na 85) (Metcalf 1997: 310) V Estonsku se volilo v jednom celostátním obvodu.

Volební systémy Litvy, Lotyšska a Estonska, spolu s tendencí politického sdružování na základě zájmu spíše než ideologie, doprovázeného velice jednoduchými podmínkami pro zakládání politických stran a vytváření vlastních kandidátek, vedly k fungování velkého počtu efektivních politických stran, frakcionalizaci a fragmentaci parlamentů. Jako legitimní se jeví úvaha, že moc parlamentů měla být namísto vyvážení a účinného oddělení jednotlivých mocí vybalancována demokratičností procesu jejich konstituce a proliferací zákonodárné iniciativy. Estonská „nejliberálnější ústava světa“ (Lipping 1974: 209) např. přiznávala každému občanu zákonodárnou iniciativu i možnost kolektivního rozhodování v referendech (k jeho vypsání

³ Vedle „abstraktní logiky“ však byla směrodatnější aktuální politická konstelace: litevský prezident, křesťanský demokrat Aleksandras Stulginskis, byl po rozpuštění prvního *Seimasu* (13. března 1923) druhým *Seimasem*, ve kterém disponoval Katolický blok absolutní většinou, zvolen znovu. Důvodem rozpuštění prvního *Seimasu* bylo potové hlasování o nedůvěře vládě Ernestase Galvanauskase, tj. Katolického bloku. (Laučka 1986)

stačilo pouhých 25 000 podpisů), přičemž předmětem takového hlasování mohlo být i rozpuštění parlamentu. Byla-li vůle lidu v souvislosti s nějakým zákonem v referendu odlišná od parlamentní, byl parlament rozpuštěn a nejpozději do 75 dnů se měly konat nové volby; takto byl *Riigikogu* rozpuštěn v roce 1923, v souvislosti s referendem o náboženské výuce na školách. Toto byla jediná možná procedura rozpuštění estonského parlamentu. (Metcalf 1997: 311) Prvky přímé demokracie v Lotyšsku nebyly tak radikální: existence Saeimy byla na výsledcích referend formálně nezávislá, navíc mohla 2/3 většinou jeho konání zrušit. (Metcalf 1997: 313)

4.2. Institucionální design a nestabilita demokracie

Ověření korelace *institucionální design – nestabilita demokracie* je bytostně spjaté s promítáním sociální struktury do politického procesu, resp. poznáním logiky fungování stranických systémů. Institucionální design *per se* je pouhá forma, nečinná bez politických aktérů, tj. v zastupitelské demokracii aktivity politických stran, které dávají jež dává prostřednictvím politických stran vyprojektovaným institucím konkrétní tvář.

5. Sociální struktura, *cleavages* a stranické systémy

Vůle politicky zohlednit veškeré přítomné konfliktní linie a z nich plynoucí existenci rozličných voličských segmentů vedla radikálně demokratické elity v ústavodárných shromážděních k přijetí extrémně proporčních variant volebních systémů. Předpokladem zamýšleného fungování volebních systémů směrem k čisté reprezentativnosti jednotlivých legislatur byla samozřejmě recepce všeobecného volebního práva pro muže z roku 1905, plus nově pro ženy. Ve strukturovanější lotyšské a estonské společnosti docházelo působením volebního systému k vytváření velkého množství efektivních politických stran - stran zastoupených alespoň jedním poslancem v parlamentě. Politický život agrární Litvy nebyl tak členitý a pestrý jako u severních sousedů. Společnost i politiku zde daleko více ovlivňovaly konzervativní a klerikální elementy. (Švec 1996: 183). Na rozdíl od estonského a lotyšského multipartismu, jehož mechanika byla spojena spíše s logikou fungování extrémního pluralismu, lze říci, že formát litevského stranického systému tendoval spíše k modelu pluralismu umírněného, přestože i v tomto stranickém systému převažovaly prvky polarizace. (Hloušek 2002a) Historicky vzato, na Litvě probíhaly procesy industrializace a urbanizace o poznání pomaleji, než v pobaltských guberniích. Etnicky litevské obyvatelstvo tak bylo obecně více spjato s venkovem. Ve městech byl patrný silný vliv polského (či polonizovaného) a židovského obyvatelstva. Vliv katolické církve na litevskou společnost byl obrovský; to vytvářelo poměrně konzervativnější atmosféru než v Estonsku či Lotyšsku, kde byla politická kultura již v pokročilém stádiu sekularizace.

Obyvatelstvo pobaltských republik bylo strukturováno podél několika různě intenzivních konfliktních linií. Určující byla linie *město-venkov*, jež dala vzniknout silným agrárním stranám (na Litvě suplováno rolnickou federací napojenou na křesťanskou demokracii) na jedné straně a většině liberálně-centristickým formacím na straně druhé. Význam agrárních stran v Lotyšsku a Estonsku byl srovnatelný s ostatními středoevropskými státy, tzn. byly určujícími státotvornými elementy, z jejichž řad se rekrutovala významná část politické elity, předsedů vlád a prezidentů. Význam politického agrarismu podtrhávala skutečnost, že to byly pozemkové reformy, na čem byly republiky *de facto* založeny. Radikální pozemkové reformy (s jistou rezervou v případě Litvy) a s nimi spojené zpřetrhání vztahů s konzervativním velkostatkem významně přispělo k relativně velké sociální a politické stabilitě. Radikalita rolnictva během dvacátých let postupně klesala paralelně se zvyšováním životní úrovně a prohlubováním vztahů s půdou; (aby se později stala oporou konzervativně-autoritářských režimů). (Lieven 1994: 62)

Kombinací štěpení *město-venkov* a *vlastníci-pracující* se v návaznosti na městský proletariát vyprofilovaly sociálně demokratické strany. Jejich možnosti však byly velice omezené (podrobněji kap. 8.1).

Význam konfliktní linie *církev-stát*, resp. význam křesťansko-demokratických formací profilujících se na straně *církve* byl významný především v katolických regionech: Litva + specifický latgalský stranický subsystém v rámci Lotyšska.

5.1. Estonsko

Estonskou politickou stranou s postupně největším vlivem byla agrární Selská strana (*Põllumeeste kogud*, č.t.⁴ Švec, „Farmers“) v čele s prvním *riigivanem* nezávislého Estonska, Konstantinem Päsem. Vedle ní se profilovala radikálnější novorolnická Strana kolonistů (*Asunike koondis*, č.t. Švec, „Settlers“, „novozemědělci“⁵). Pravici doplňovala konzervativně-luteránská Křesťanská lidová strana (*Kristlik Rahvaerakond*, č.t. Švec). Nejsilnější stranou co do získaných mandátů (1920–1923, 1926–1932) byla Estonská socialistická strana dělnická (*Eesti Sotsialistliku Töölise Partei* ⁶, č.t. Švec, „sociální demokraté“). Vedle ní, blíže k politickému středu, se pohybovala radikálně demokratická Strana práce (*Eesti Tööerakond*, č.t. Švec), jedna z dominantních stran ústavodárného parlamentu, jejíž podpora ve 20' letech rapidně klesala. Stabilní středovou formací byla Lidová strana (*Rahvaerakond*, č.t. Švec) Jaana Tõnissona, reprezentující liberální stranu městského typu. Etnické zastupovala pravidelně Ruská strana a Německo-švédská strana.

Před volbami r. 1932 došlo k přechodné koncentraci stranického spektra. Selská strana se sloučila se Stranou kolonistů ve Sjednocenou agrární stranu (*Eesti Maarahva Liit*, č.t. Švec, „Selský svaz“); Lidová strana fúzovala s křesťanskými demokraty (již 1931), Stranou práce a Stranou majitelů domů a nájemců (*Majaomanikkudeseltsideliiti*, č.t. Švec) v Národní stranu liberální (*Rahvuslik Keskerakond*) (Hloušek 2002a). Agráři sice volby r. 1932 vyhráli, ale predominantního postavení v parlamentu nedosáhli – kromě bloku středových stran (, jež se po volbách znovu pro různé neshody rozpadl na jednotlivé subjekty) zaznamenala stabilní výsledek sociální demokracie. Opět tak zde vyvstávala nutnost koaličního vládnutí. (Laur et al. 2004: 234)

⁴ „č.t.“ = „český termín“, „e.t.“ = „anglický termín“. Autor tímto odkazuje na autoritu jednotlivých překladů, z jejichž variant si selektivně vybírá.

⁵ Termín v uvozovkách předeseílá zjednodušené označení daného subjektu. Zkratk názvů politických stran nebude v práci až na explicitně uvedené výjimky užíváno.

⁶ Pod tímto názvem se strana objevuje od r. 1925, kdy došlo ke sloučení s nezávislými socialisty. Do té doby sociální demokraté fungovali pod původním názvem z roku 1907 - *Eesti Sotsiaaldemokraatlik Töölise Partei* (Estonská sociálnědemokratická dělnická strana, č.t. Hloušek).

5.2. Lotyšsko

O atomizaci lotyšského stranického systému dobře vypovídá to, že pouze dvě strany dokázaly v průběhu let 1922–1931 obsadit více než 10 parlamentních křesel: Lotyšský svaz zemědělců (*Latvijas zemenieku savienība*, č.t. Švec, „Zemědělský svaz“) a Lotyšská sociálně demokratická dělnická strana (*Latvijas Sociāldemokrātiskā strādnieku partija*, č.t. Šedo, Hloušek). Tyto strany disponovaly početnou členskou základnou a dostatečně extenzivní stranickou organizací. Přestože sociální demokraté vyhráli se ziskem 20-30 mandátů každé volby, byl to Zemědělský svaz, kolem kterého se formovaly vládní většiny. Z třinácti koaličních vlád od r. 1920 do r. 1934 obsadil Zemědělský svaz post předsedy vlády hned desetkrát. Jejich nejvýraznější osobností byl první předseda vlády nezávislého Lotyšska a předseda strany, Kārlis Ulmanis. Sociální demokraté kontinuálně zaujímali křeslo předsedy parlamentu (Fridrihs Vesmanis, Pauls Kalniņš). Fragmentace parlamentu měla dopad na křehkost koaličního vládnutí a na častou nutnost hledání různé *ad hoc* fungující většinové podpory pro různá hlasování. (Hloušek 2002a)

Agrární i sociálně demokratický blok doplňovala celá řada menších, často regionálně ukotvených formací. Liberálně-středový blok se opíral zejména o liberálně profilovaný a na urbánní voliče orientovaný Demokratický střed (*Demokrātiskais centrs*), ale integroval rovněž Hospodářskou stranu, Pokrokové sjednocení, Latgalské pokrokové rolnické sjednocení a tzv. Novozemědělce (*Jaunsaimnieki*). (Hloušek 2002a, Švec 2000: 365)

Křesťansko-nacionální blok sestával z několika přibližně stejně silných sociálně reformních formací: Křesťanský svaz, Latgalský svaz a Křesťanští nacionalisté. Poslední blok zastupoval příslušníky nejrozličnějších národnostních menšin (Německá strana, Polská strana, židovské formace *Agudas Izrael*, *Misrachi* a *Ceire Zion* či sociálně demokratický *Bund* a několik ruských stran). (Hloušek 2002a)

K extrémní dekoncentraci stranického systému přispívala a) silná reprezentace jednotlivých národnostních menšin, b) autonomní postavení latgalských a částečně i zemgalských stran a c) vlastní roztržitost v rámci jednotlivých bloků (především pak nejednotnost politického středu). (Šedo 2000)

5.3. Litva

Největší a nejvlivnější formací v systému politických stran na Litvě byla Litevská křesťansko demokratická strana (*Lietuvos krikščionių demokratų partija* – LKDP, č.t. Hloušek), plnící *de facto* roli převodního mechanismu vlivu duchovenstva na litevskou společnost a politiku. Křesťanští demokraté tvořili osu tzv. Katolického bloku, v jehož rámci

působily ještě další dva samostatně kandidující subjekty: Litevský selský svaz (*Lietuvos Ūkininku sąjunga*, č.t. Hloušek), tj. organizace vytvořená shora za účelem integrace rolnictva do jednotných družstev, a Litevská dělnická federace (*Lietuvos Darbininku sąjunga*, č.t. Švec), sdružující katolické odbory. (Eidintas 1997: 40-41, Laučka 1986)

Stejný voličský segment jako křesťanští demokraté prostřednictvím těchto organizací se snažil zaujmout (zvláště pak po konci vzájemné spolupráce z let 1920-22) Litevský rolnicko lidový svaz (*Lietuvos valstiečių liaudininku sąjuga*, č.t. Hloušek, „liaudininkai“, „lidovci“⁷), navazující na dědictví všenárodně-liberální Demokratické strany (*Lietuvos Demokratų Partija*). Hlavní příčinou neshod mezi oběma bloky byl zejména diametrálně odlišný postoj ke vzájemnému prolínání církevních a státních struktur.⁸

Působení Litevské sociálně demokratické strany (*Lietuvos socialdemokratų partija*) bylo do značné míry limitováno enormním podílem venkovského obyvatelstva na Litvě (84,5%) a omezenou flexibilitou její voličské expanze mimo urbánní prostředí. (Hloušek 2002a) Strana neparticipovala na vládních koalicích katolického bloku; její vliv výrazně vzrostl až po třetích volbách do *Seimas* v květnu 1926, kdy se stala po boku lidovců a zástupců národnostních menšin stranou vládní (viz kap. 7.2).

Z hlediska (nám známého) budoucího nedemokratického vývoje je třeba pojednat o litevské nacionalistické pravici. Národní pokroková strana („*Pažanga*“, č.t. Švec, „nacionalisté“), dominantní síla litevské Státní rady (*Taryba*) - neobsazující však ani jedno křeslo v ústavodárném shromáždění (podezírána z tichých dohod s aristokracií) - se považovala za neparlamentní opozici Katolickému bloku i lidovcům. Tento za dob fungování parlamentního režimu marginální proud byl reprezentován především dvěma výraznými osobnostmi litevského národního hnutí: prvním litevským prezidentem, předním publicistou a vysokoškolským pedagogem Antanasem Smetonou, a předsedou prozatímní vlády, uznávaným profesorem filozofie a historie Augustinasem Voldemarasem, kteří se krátce po „nastartování“ litevského politického života stáhli na univerzitu a zajistili si tím kritický odstup od každodenní politiky. Pod vedením obou mužů se litevští nacionalisté roku 1924 integrovali do Litevského svazu nacionalistů (*Lietuvių tautininkų sąjunga*, č.t. Švec, „*Tautininkai*“, „nacionalisté“). *Tautininkai* nedokázali vybudovat organizovanou stranickou

⁷ Lidovci (*liaudininkai*) formálně vznikli v roce 1922 fúzí Litevské socialistické lidové demokratické strany (*Lietuvos socialistų liaudininkų demokratų partija*, č.t. Šedo,) a Litevského rolnického svazu (*Lietuvos valstiečių sąjunga*, č.t. Švec). V literatuře je často toto uskupení nazýváno „národní socialisté“. Důvodem může být snaha zdůraznit „levicovost“ a „zpřízněnost“ stran vládní koalice vzniklé po volbách r. 1926. Je-li dále v textu užito tohoto termínu, pak je ho užito vědomě a právě s touto konotací.

⁸ Kritika Litevského rolnicko lidového svazu směřovala především k povinné výuce náboženství na školách, distribuci přerozdělené půdy do rukou církevních představitelů nebo záměru odškodňovat vyvlastněné velkostatkáře. (Laučka 1986)

strukturu, ani zaujmout významnější segment elektorátu. V kvalitativně výhodnějším postavení se ocitli až v dobách po převratu. (Eidintas 1997: 51)

6. Radikální pravice v Pobaltí

6.1. Terminologické poznámky

Základním předpokladem správné analýzy evropské meziválečné pravice je *subjektivní* distinkce na pravici radikální a konzervativní. S vědomím eventuelních normativních konotací těchto kategorií autor předesílá, že smyslem užití této dichotomie je (pouze) přihlášení se k určité obecně uznávané platformě zkoumání vztahů mezi - dle přítomnosti v dané *polity* - a) fašistickými či nacionálně-socialistickými hnutími / stranami a b) „ústavověrnými“ konzervativci. (Blinkhorn 1990: 1) Užívání termínu *radikální pravice* rovněž umožňuje, přistoupením na obecnější rovinu abstrakce, vyhnout se diskusím o „přítomnosti“ *fašismu* u jednotlivých subjektů. Tento krok je obzvláště důležitý právě v kontextu pobaltské politické historie, neboť řazení nejvýraznějšího a v empirické politologii často zmiňovaného a studovaného případu, estonské Ligy veteránů (také *hnutí Vapsũ*), do tábora evropských fašistických stran je minimálně zpochybnitelné. (Kasekamp 1999, 2000) Místo toho bude o *radikální pravici* uvažováno funkčně, v relaci k systému a jiným aktérům. Přesto této operace může být užito pouze tehdy, bude-li o jednotlivých subjektech pojednáno, a budou-li systémově relevantní aktéři vymezeni.

6.2. Rozmanité polohy pravicového radikalismu v pobaltském kontextu

Sestoupíme-li na nižší úroveň abstrakce, vystane před námi rozmanitá paleta jednotlivých uskupení, z nichž některá, třebaže nepředstavovala reálnou hrozbu demokratickému režimu, sehrála specifickou roli během fungování režimu nedemokratického. Tedy i z tohoto úhlu je vhled do problematiky pravicové *neloajální opozice* důležitý.

6.3. Dobrovolnické sbory a domobrany

Charakteristickým fenoménem v poválečném Pobaltí byly dobrovolnické sbory; během válečných operací v podstatě suplovaly regulární armádu. K budování republikových armád docházelo až poté, co funkci ozbrojených složek zaujaly vznikající domobrany, chápané národní politickou elitou jako přirozený rezervoár vlastenectví a spojenec v boji proti rozšíření bolševické revoluce. (Butulis 1995: 118, Tarchi 2002: 117) Vedle restrukturalizovaných armád byly tyto organizace ponechány jako záloha a výpomoc policii.

Do domobran následně infiltrují mnozí členové radikálních uskupení a veteránských spolků. Nejdále tento proces zašel ve Finsku, kde se výrazná část domobrany připojuje v létě 1930 k povstání vedeném radikálně pravicovým hnutím Lapua. (Larsen 1990: 256) Přesto se v kritické chvíli podařilo finským demokratickým elitám hnutí neutralizovat a zajistit si podporu domobrany. (Alapuro – Allard 1978) Mezi estonskými domobranci (*Kaitseliit*) bylo také mnoho členů a sympatizantů radikální pravice. Do protirežimních akcí se však, podobně jako domobrana litevská a lotyšská, nezapojovali; domobrany v Pobaltí byly naopak oporou vládnoucích elit; v tomto ohledu ukázková byla domobrana lotyšská.

Latvijas Aizsargu Organizacija – LAO („*aizsargi*“) byla vytvořena roku 1919 vládním nařízením. Po odvolání válečného stavu (1921) do ní vstoupila masa demobilizovaných. Tato největší dobrovolnická organizace v zemi byla přímo napojená na struktury agrárních stran. Její činnost však nebyla, ostatně jako i v okolních zemích, právně zakotvena a vymezena. Fakticky nezávisle na policii se výrazným dílem podílela na udržování veřejného pořádku. I zde bylo počátkem 30' let přítomno (především v Rize) mnoho sympatizantů a členů radikální pravice – zejména *Perkonkrustsu*. Přesto byla LAO natolik důvěryhodným partnerem agrární pravice, že se stala, resp. její nejvyšší kruhy, výhradním aktérem puče konzervativní reakce z 15. na 16. května 1934. (Butulis 1995: 113-117, 120-121)

6.4. Demobilizace a radikální spolky

S válečnými navrátilci, utuženými vzájemnými pouty společné válečné zkušenosti (Holzer 2002: 14-15), vznikají vedle domobran různé veteránské spolky. Prostor pro další kariérní růst mladých mužů i možnost čerpání výhod, které armáda nabízela, byl v Lotyšsku i Estonsku po roce 1920 zúžen. Zkušenost s hierarchií, odpovědnost za životy ostatních, materiální zajištění, nabytý sociální status, to byly „jistoty“, jejichž ztrátu (vedle redukce armád) mladí důstojníci i řadoví vojáci po návratu do společnosti vstřebávali jen obtížně. Problémy s demobilizovanými neměly jen poražené státy (německé *Freikorpsy* či maďarské a bulharské ligy rezervistů), ale též Jugoslávie, Československo, Polsko, již zmíněné Lotyšsko a Estonsko nebo také Rumunsko. Ztrátu sociálních kontaktů i jistot kompenzovali demobilizovaní hledáním vazeb u spolubojovníků. Mnozí mladí lidé navázali na svá přerušovaná studia. Nadprodukce studentů v Rumunsku a frustrace ze špatně placených a postavených prací však např. významně přispěly k příklonu studentstva ke Codreanově Legii Archanděla Michaela. (Janos 2000: 169-170) Podobný příliv studentstva k radikální pravici probíhal v Maďarsku i Polsku. Ve snaze artikulovat požadavky demobilizované masy a vydobýt si na vládě prominentní rozdělení půdy vznikají v Estonsku jádra budoucí Ligy veteránů. Tyto tendence

lze v menším měřítku pozorovat v Lotyšsku. Na Litvě byla situace jiná, neboť země se kontinuálně nacházela ve válečném stavu a k plošné demobilizaci nedošlo.

6.5. Estonská Liga veteránů

Estonská Liga veteránů války za nezávislost (*Eesti Vabadussõjalaste Liit*) ideově a částečně i personálně navázala na hnutí okolo admirála Johana Pitky (*Eesti Walve Liit*), resp. jeho Nacionálně liberální strany (*Rahvuslik-wabameelne partei*); přestože Pitkova strana dosáhla silného postavení v Tallinu, v parlamentních volbách v roce 1923 získala jen 4 křesla. Bezprostředním organizačním předchůdcem „hnutí vapsů“ byla Estonská liga demobilizovaných vojáků (*Eesti Demobiliseeritud Sõjaväelaste* - ESDL), motivem jejíhož založení bylo dohlížení na naplnění slibu vlády z dob války za nezávislost, a totiž, že vojákům bude půda přerozdělena jako první. Činnost vlády byla v tomto ohledu vnímána jako nedostatečná, tudíž hnutí přistoupilo v prosazování svých zájmů k transformaci z nátlakové skupiny na politickou stranu; ve stejných parlamentních volbách získalo pouhý jeden mandát, když si nezajistilo hlasy ani svých členů. Se zmírňováním sociálních konfliktů a hospodářským oživením klesla radikalita hnutí, došlo k jeho postupné depolitizaci a decentralizaci, resp. osamostatnění místních organizací. Poté, co se do veteránských klubů vzniklých činností ESDL přihlásily výrazné osobnosti z vojenských kruhů - generálové Andres Larka, Johannes Roska, Ernst Põdder nebo plukovník Karl Parts – vrcholí znovu potřeba vytvořit jednotnou zastřešující organizaci (1929), která by koordinovala akce lokálních buněk. Nově vzniklá Liga veteránů se soustředila především na materiální zajištění a zaměstnanost svých členů. Těchto cílů chtěla dosáhnout nejen rezolucemi a memorandy, ale i tvorbou vlastních návrhů zákonů. (Kasekamp 2000: 23-28). Vedle vojenských autorit měla Liga i „mocného muže v pozadí“ - ambiciózního právníka Artura Sirka, pod jehož vedením se Veteráni organizují do družin a sekcí a začínají nosit jednotné uniformy. (von Rauch 1995: 146) V této době začala Liga Veteránů přerůstat v masové protestní hnutí, aby počátkem roku 1931 nejen volala po drastických fiskálních opatřeních v dobách hospodářské krize, ale i kladla prvé politické požadavky, tj. posílení exekutivy pomocí zavedení prezidentského úřadu a redukce *Riigikogu* ze 100 na 50 poslanců. Tato veřejná vystoupení měla za následek to, že na Ligu Veteránů začala státní správa pohlížet jako na politickou stranu, na kterou se tím pádem vztahovalo nařízení ministerstva obrany o neslučitelnosti aktivní vojenské služby se členstvím ve vedení takové organizace. Toto byl jeden z důvodů, proč se v roce 1932 na svém 3. kongresu Liga otevřela civilistům. Ti do té doby mohli dosáhnout pouze přidruženého členství, jež je však neopravňovalo k vnitrostranickému hlasování. Tento posun měl další

dobry důvod: od války uplynulo již dvanáct let, byla tu tedy nová generace dvacátníků, která se přirozeně boje za nezávislost aktivně účastnit nemohla. Zrovnoprávnění nevojenského elementu následovala formální transformace Ligy na politickou stranu. (Kasekamp 2000: 28-29)

6.6. Možnosti radikální pravice na Litvě

Litevské krajně pravicové hnutí se naplno rozvinulo až v letech 1927-1929. Tradiční elity se tak při zpětné legitimizaci vojenského převratu - na rozdíl od Estonska a Lotyšska - nedovolávaly nebezpečí fašistického převratu, ale, stejně jako Piłsudski v sousedním Polsku, „nebezpečné“ politiky levicové vlády.

Železný vlk (*Geležnis Vilkas*) nikdy nepřekročil hranice masového hnutí; tato malá fašistická organizace (cca 3500 členů), fungovala později především jako mocenská základna ministerského předsedy Augustinase Voldemarase. Soustředila se na vydírání a fyzické zastrasování Voldemarasových politických oponentů. (viz kap. 9.1) Její reálná politická moc padla spolu s premiérem; přestože nadále působila v podzemí. (Eidintas 1997b: 114, Kasekamp 1999: 588)

6.7. Roztržitěnost lotyšské radikální pravice

Podobně jako např. ve Švédsku čítala lotyšská radikálně pravicová scéna desítky marginálních uskupení. O jisté sjednocení se pokusil v roce 1932 Ohňový kříž (*Urgunskrusts*) – po zákazu v dubnu 1933 obnoven jako Hromový kříž (*Pērkonkrusts*). Jeho aktivity oficiálně skončily autoritářským převratem, kokr. zákazem veškeré politické aktivity v zemi. Ke kooptaci radikálních elementů do mocenské koalice v Lotyšsku nakonec nedošlo. (viz kap. 9.3) Klíčovým faktorem tohoto vývoje byla eliminace vlivu *Pērkonkrustsu* na struktury domobrany, resp. tandem Zemědělský svaz – vedení LAO. (Kasekamp 1999: 591)

6.8. Relevantní radikálně pravicoví aktéři

Za relevantní radikálně pravicové aktéry v Estonsku, Litvě a Lotyšsku lze, pro naše účely, považovat Ligu Veteránů, Železného vlka a Hromový kříž. O posledně dvou jmenovaných lze bez větších problémů mluvit jako o uskupeních fašistických. Přesto se zde neuplatnil žádný silný fašistický vůdce. Za fašistického vůdce nelze považovat ani Gustavse Celmiņše (*Pērkonkrusts*). Tento většinou teoretiků postulovaný definiční znak fašismu jednoznačně absentuje u Ligy veteránů.

Pokus o náčrt pravicové neloajální opozice v Pobaltí se nemůže obejít bez krátkého pojednání o nacizaci německé menšiny.

6.9. Radikalizace německé menšiny

Počet Němců v Pobaltí v průběhu 20' a 30' let mírně klesal.⁹ Někdejší velkostatkářská elita byla se vznikem nezávislých republik odsunuta do postavení národnostní minority. Vedle tradicionalistů (např. tzv. Baltské bratrstvo) usilujících o restauraci feudálního pořádku zde existoval i prorepublikový liberální proud.¹⁰ Od roku 1932 začaly v Lotyšsku a Estonsku vznikat různé nacistické skupiny. Jejich podpora rapidně rostla. Tyto organizace se souhrnně označovaly jako *Die Bewegung* („Hnutí“). Socio-politická situace Němců v Lotyšsku a Estonsku byla rozdílná. Zatímco v Lotyšsku byly postátňovány německé kostely, banky, firmy a továrny, v Estonsku, kde bylo Němců daleko méně, nebyla situace tak vyhrocená. Proto i nacistické nadšení bylo ve srovnání s Lotyšskem v Estonsku obecně chladnější. U mladší generace se však tyto rozdíly dílem nacistické propagandy smývaly. (von Rauch 1995: 150-151)

Nacismus na rozdíl od italského fašismu neměl, a těžko mohl mít, v neněmeckých většinách pobaltského obyvatelstva vzhledem ke svému specifickému charakteru přímého následovatele. (Švec 2000: 363) Přiřazení německé mocnosti do tábora „dynamických“ režimů však bezesporu působilo na vytvoření takové atmosféry, ve které se „měkká“ forma místního autoritářství zdála ospravedlnitelná.

6.10. Radikální levice v Pobaltí

Organizace komunistických stran v Pobaltí byla po pokusu o instalaci sovětských republik a po zkušenostech s bolševickým terorem v letech 1918/1919 přirozeně vnímána jako nežádoucí element, který je třeba z procesu budování nezávislých států vyloučit. Secesí od sociálně demokratických stran vzniklé komunistické strany Lotyšska a Litvy byly po porážce jednotek rudé armády zakázány a jejich členové perzekvováni. Komunistům, zaznamenávajícím podporu jen u tenkých vrstev radikální inteligence a průmyslového dělnictva, se přesto pod jmény nekomunistických kandidátek a různých frontových organizací dařilo získávat mandáty jak na komunální, tak národní úrovni. Litevští komunisté například, třebaže rétoricky parlamentní „buržoazní“ systém bojkotovali a přesvědčovali voliče, aby

⁹ V Lotyšsku ze 70 964 v roce 1925 na 68 815 v roce 1930. V Estonsku za stejná léta z 18 319 na 16 346. V Lotyšsku byl od roku 1934 tento trend podporován uměle, když dětem ze smíšených manželství byla automaticky přidělována národnost lotyšská. V Estonsku byla automaticky přiřazována národnost otce. (von Rauch : 168-169)

¹⁰ *Volksnationale Vereinigung* (Tallin, 1934) a *Baltická národní strana* (Riga, 1933).

k volbám nechodili, nakonec vytvořili pro volby roku 1922 frontovou organizaci (*Darbo kuopa*) a získali 3 poslanecká křesla. Podobně fungovali komunisté lotyšští. V prosinci 1924 se v Estonsku komunisté v režii Kominterny neúspěšně pokusili o puč. Podpora Komunistické strany Estonska (*Eestimaa Kommunistlik Partei*) po poraženém puči rapidně klesla a významně tím přispěla k upevnění „antikomunistického konsensu“ mezi demokratickými politickými elitami v Pobaltí. V Estonsku tato skutečnost vedla, kromě zákazu strany, k krátkodobé formaci široké vládní koalice, podporované všemi parlamentními stranami včetně sociálních demokratů. Zbytky estonských komunistů (desítky dokonce popraveny) však nadále využívaly legálně existující Estonskou dělnickou stranu (*Eesti Tööliste Partei*). (Eidintas 1997: 42, Lainová 2002c: 125, Hloušek 2002b: 202-203)

7. Nastolení autoritářských režimů v Pobaltí: historická geneze

Transformace režimu na Litvě nebyla na rozdíl od Estonska a Lotyšska spjata s ekonomickou krizí, ale byla výsledkem vnitropolitických a zahraničněpolitických zájmů nacionálních a katolických elit. Litva čelila od vyhlášení nezávislosti nejen sovětské expanzi, ale též teritoriálním nárokům sousedního Polska, které vyvrcholily obsazením oblasti okolo Vilniusu včetně tohoto města polskou armádou. Za z hlediska národní a ekonomické bezpečnosti strategický vnímala nezávislá Litva též pobřežní pás s jediným litevským přístavem - Klajpedou (Memel), který byl, ač etnicky převážně litevský, dohodovými mocnostmi na mírové konferenci formálně odtržen od Německa a naprojektován jako autonomní území pod francouzskou správou. V roce 1924 tento region litevská armáda obsadila. Nastolení autoritářského režimu na Litvě roku 1926 se vymyká a předchází politickému kontextu autoritářských převratů v Lotyšsku a Estonsku, neboť také z velké míry reagovalo na události v Polsku. Přesto měl převrat primárně vnitropolitickou dimenzi.

7.1. Politická praxe a meze vládnutí

Fragmentace parlamentů pobaltských republik měla za následek obtížné sestavování vládních koalic; ty byly neakceschopné a nestabilní – v letech 1919-1933 činila průměrná délka trvání estonského kabinetu osm měsíců. Na rozdíl od finských menšinových kabinetů, jejichž životnost byla podobná těm estonským, vznikaly v letech 1925 – 1933 v Estonsku výhradně vlády většinové; vždy se však mezi stranami vládní koalice našel někdo, kdo „*zvedl hozenou rukavici opozice*“ a nechal, přesvědčen o „*výhodné koupi*“, vládu padnout. (Siaroff 1999: 113) Za častých vládních krizí tak zemi nezřídka dočasně řídil předseda parlamentu. (Švec 1996: 113) Do autoritářských převratů se vystřídal (včetně počátečního revolučního období) na Litvě 11 vlád, v Lotyšsku 16 vlád a v Estonsku 19 vlád. (Lieven 1994: 65)

Frakcionalizace parlamentu dosáhla svého vrcholu v Lotyšsku, kde počet parlamentně zastoupených stran přesahoval vždy 20 - nejvíce 27 po volbách v letech 1928 a 1931.¹¹

Další ze symptomů pobaltské politiky té doby byla její výrazná personalizace a s ní spojená závislost dosažení kompromisu na osobních vztazích. Problémem byla i vysoká fluktuace a diskontinuita na klíčových ministerských postech. (Metcalf 1997: 310)

¹¹ URL: <http://www.saeima.lv/LapasEnglish/History-Visa.htm> [cit. 2009-08-06].

7.2. Vojenský převrat na Litvě: mezi domácí politikou a zahraničními hrozbami

Výsledkem květnových voleb roku 1926 bylo prolomení dosavadního vládnutí Katolického bloku povolebním spojenectvím *liaudininkai* se sociálními demokraty. Postavení křesťanských demokratů utrpělo zejména díky korupčním skandálům a papežově nepřímému uznání polské okupace Vilniusu jmenováním polských biskupů do čela vilenských diecézí. (Eidintas 1997: 52) Socialisté nejenže ve volbách zaznamenali mimořádný úspěch (15 křesel), ale při vyjednáváních o podobě nové vládní koalice, v situaci, kdy byla v důsledku vyhocené volební kampaně spolupráce křesťanských demokratů a lidovců nemožná, nabyli i velkého vlivu. Pro vítězné lidovce představovala koalice se sociálními demokraty možnost radikální demontáže klerikalismu. Nová vládní koalice disponovala v 85 členném *Seimasu* pouhými 37 poslanci, a tak byla nucena hledat podporu u zástupců národnostních menšin (klajpedští Němci, litevští židé). Kabinet vedený *liaudininkem* Mykolasem Sleževičiusem se brzy dostával „do vleku požadavků“ těchto koaličních partnerů. Sociální demokraté požadovali neprodleně zrušit od roku 1919 stále platný výjimečný stav, který poskytoval mimořádné pravomoci ministerstvu vnitra při postupu vůči protistátním aktivitám. Polská minorita vyžadovala zřízení většího počtu polských škol, a to v situaci, kdy polskými úřady byly rušeny litevské školy na Vilensku. (Laučka 1986). Kabinet realizoval nebývale restriktivní postoj vůči katolické církvi¹², rozpustil některé „potencionálně nebezpečné“ organizace LKDP (křesťanských demokratů) a plánoval soudní dohru korupčních afér jejich stranických špiček. V ulicích Kaunasu i jiných měst se konaly protivládní demonstrace.

Nacionalistická pravice a armáda vnímaly velice citlivě nový zahraničně-politický kurs vůči Polsku, tj. snahu vlády řešit vilenský problém výhradně politicky. Tato politika byla vnímána jako hrozba pro litevský národ, neboť v čele Polska stál od května *de facto* maršál Józef Piłsudski, člověk, který dal v roce 1920 polským jednotkám k obsazení Vilenska rozkaz. (Lainová 2003a: 88) Nacionalisté kritizovali též uzavření sovětsko-litevské smlouvy o neútočení (vyjednané sice již za katolických vlád). Sleževičiusův kabinet vystupoval restriktivně i proti konzervativním elementům v armádě. Okolo suspendovaných vyšších důstojníků se posléze vytvořila konspirativní skupina plánující státní převrat. (Eidintas 1997: 53)

Vojenský puč v noci z 16. na 17. prosince 1926 byl reakcí části nacionálně-konzervativních elit na ztrátu vlastních pozic, zesílenou nepřehlednou mezinárodní situací. Datum bylo zvoleno záměrně, neboť v souvislosti se šedesátými narozeninami úřadujícího prezidenta Kazyse Griniuse (*liaudininkai*) se do Kaunasu sjeli všichni významní státní činitelé.

¹² Vláda se programově pokoušela omezit vliv církve především ekonomickými nástroji. Např. rozpočet na rok 1927 nepočítal s platy kněží ani výdaji na katolické školy, organizace a charity. (Eidintas 1997: 53).

V předvečer slavnosti armáda nejprve obsadila budovu parlamentu, poté, bez jakékoli známky odporu, infiltrovala celé město. Prezident byl sesazen a internován. Byl vyhlášen výjimečný stav, ospravedlňovaný nebezpečím bolševického puče a tedy nutnými protiopatřeními. Prozatímní vojenské vedení formálně požádalo Antanase Smetonu, aby se ujal vedení státu a sestavení nové vlády. Posledním aktem internovaného prezidenta bylo přijetí demise vlády Mykolase Sleževičiuse a designace Augustinase Volderamase novým premiérem; podmíněno slibem dodržení ústavního pořádku. (Laučka 1986)

Přestože křesťanští demokraté odmítali jakýkoli podíl na převratu, byli na něm zainteresováni minimálně nepřímo. Ve straně zvítězila strategie spolupracovat s nacionalistickou pravicí na tvorbě nové vlády, legitimizovat tak popřevratovou situaci a v dohledné době si zajistit vítězství v parlamentních volbách. Voldemarasův kabinet se skládal téměř výhradně ze zástupců *Tautininkai*, v parlamentu byl zastoupen hlasy Katolického bloku. Prezidentem byl za neúčasti poslanců stran bývalé vládní koalice zvolen Antanas Smetona.

V situaci, kdy Británie i Francie hledaly spolehlivé východní partnery, byly prosincové události vítány jako razantní ukončení prosovětské zahraničně-politické orientace; (Eidintas 1997: 54) akceptovatelné byly dále s ohledem na fakt, že země byla během celého trvání parlamentního režimu téměř vždy ve válečném či výjimečném stavu (s výjimkou socialistické periody); práva a svobody byly konstantně omezovány zákony na ochranu státu a národa. Rezoval zde také precedentní případ Polska a rezervované reakce Evropy vůči němu.

7.3. Dopady hospodářské krize v Pobaltí

Důsledkem světové hospodářské krize v pobaltských státech rapidně poklesl export, především pak zemědělských produktů; jejich nadvýroba způsobila výrazné zchudnutí rolnictva. Mezi lety 1929 a 1932 klesl estonský export o 2/3, a to hlavně díky ztrátě odbytišť v Británii a Německu. Následovalo stahování zahraničního kapitálu, prudký nárůst nezaměstnanosti a inflace. Lotyšsko a Estonsko pocítily významně bankrot německých bank, především Estonsko pak opuštění zlatého standardu Británie; to mělo za následek devalvaci estonské koruny. Na dopadech hospodářské krize se do značné míry podepsalo i to, že nestabilní kabinetu nebyli schopni k sanaci ekonomik efektivně přijímat potřebná opatření.

7.4. Estonsko: populární „fašisté“ a nástup konzervativního autoritářství

V letech 1932-1933 se v Estonsku vystřídaly čtyři kabinet; jen v říjnu 1932 zaznamenáno 7 neúspěšných pokusů o sestavení vlády. Kabinet sestavený nakonec Konstantinem Pätssem si jistou konsensuální podporu dokázal zajistit především díky programovému zaměření na ekonomické otázky. V dubnu 1933, kdy z něj Strana středu stáhla své ministry, však padl. Důvěra v politické strany a parlament se ocitla na historickém minimu. V kontextu hospodářské a vládní krize byly ústavní změny v intencích zavedení silného prezidentství chápány většinou společností jako nutné. Jakákoli ústavní změna podléhala dle ústavy schválení v referendu; iniciativa přitom nemusela nutně vycházet z parlamentu. Pro organizované síť typu Ligy veteránů bylo toto nastavení velice výhodné, neboť jí bez nutnosti převzetí odpovědnosti umožňovalo nabývat politického vlivu. (Kasekamp 2000: 36)

Diskuse o zavedení prezidentského úřadu nebyla v Estonsku žádné novum; Päts jej více méně obhajoval již od debat v ústavodárném shromáždění (viz také jeho návrhy na změnu ústavy z let 1926 a 1929), Tõnisson na tuto myšlenku přistoupil o něco déle. Teprve přítomnost silné mimoparlamentní struktury a naléhavost organizovaného řešení hospodářské krize donutily politické strany se ústavní změnou vážně zabývat. V opozici vůči jakékoli změně ústavy stály už jen socialisté, komunisté a ruská minorita. Ostatní strany na ni byly ochotny přistoupit především z obavy, že Liga prosadí v referendu mnohem radikálnější variantu. Výsledná podoba návrhu ústavy schválená *Riigikogem* v březnu 1932 byla pro Veterány neuspokojivá. Masivní separátní kampaně Veteránů a socialistů zajistili, že byla v říjnovém referendu těsně odmítnuta. Následný Pätsův plán ústavodárného bikamerálního národního shromáždění (*Rahvuskogu*)¹³ nenašel podporu ani u vedení Ligy, ani u jeho nejbližších spolupracovníků, a zůstal tak prozatím nerealizován. Veteráni následně předložili vlastní návrh¹⁴, načež poslanci vzápětí kontrovali druhým parlamentním návrhem; uvědomovali si, že přijetí ústavy mimo parlament by znamenalo ztrátu již tak oslabených pozic. Druhý parlamentní návrh obsahoval sice z pohledu Veteránů jisté ústupky, ale opět spíše konzervoval moc politických stran a parlamentu. *Riigikogu* si svou institucionální svrchovanost snažil udržet a) stanovením termínu lidového hlasování o vlastním návrhu před referendem o konkurenčním návrhu Ligy (*agenda-setting powers*), b) novelou zákona o referendu, která znemožňovala po úspěšném referendu konání dalšího referenda o stejné

¹³ Päts se nechal inspirovat hovory s finským prezidentem Pehrem Evindem Svinhufvedem, který za hlavní příčinu estonské politické krize považoval absenci horní komory. Pätsův plán dále počítal s redukcí počtu poslanců - vázaných osobním mandátem - a zavedením instituce přímo voleného prezidenta. (Kasekamp, p. 35)

¹⁴ Prezident přímo volený na pět let, jmenuje vládu a přijímá demisi (vlády či jednotlivých ministrů), suspenzivní veto, dekretální pravomoce, právo rozpustit parlament před koncem jeho čtyřletého funkčního období. Snížení počtu *Riigikogu* na 50 poslanců. Z nároků na volební systém Veteráni ze svého původního "first-past-the-post" ustoupili a za průchodnou variantu považovali systém nevázaných stranických kandidátek.

záležitosti po dobu jednoho roku, c) snížením kvóra pro platnost referenda na 30% registrovaných voličů. Tato opatření se však ukázala jako zbytečná, neboť pro parlamentní návrh změny ústavy se v referendu (červen 1933) vyslovilo jen 32,7 % platných hlasů. (Kasekamp 2000: 43) Tõnissonova vláda následně přikročila k ráznému řešení, když neočekávaně vyhlásila výjimečný stav a postavila plošně mimo zákon ty organizace, *jejíž členové nosí uniformy nebo jiné symboly...a jsou podřízeny vojenské disciplíně, a jež provádějí politickou činnost nebo jsou k politické straně přidruženy.* (Kasekamp 2000: 44) V kampani, poznamenané střety mezi Veterány a socialisty, Päts jakožto největší potenciální kandidát na prezidentský úřad podpořil návrh Veteránů. Referendum (14.-16. října) bylo úspěšné, výsledky překvapivě jednoznačné (72,7 %), což lze přičítat i nepopularitě Tõnissonovy vlády.¹⁵ Bezprostředně po referendu podala vláda demisi, odvolala výjimečný stav i příslušná nařízení, čímž *de iure* legalizovala postavení Ligy. Do prezidentských voleb a voleb do nově koncipovaného parlamentu měl zemi dovést Pätsův prozatímní kabinet.

Liga veteránů se po úspěšném referendu těšila historicky nejvyšší podpoře. Svou energii nyní soustředila na kampaň za zrušení socialistické strany a konfiskaci jejího majetku. *Zákon pro boj s marxismem* byl však jednoduše označen za protiústavní, a proto nemohlo začít ani sbírání podpisů nutných k vypsání referenda. Odpůrcům Ligy se navíc dostala do rukou silná zbraň v podobě výroků nacizujících se skupin baltských Němců, resp. vyslovování jejich *plných sympatií* k estonskému *obrodnému hnutí* (= Lize veteránů). (Kasekamp 2000: 52) Liga jakékoli spojení s nacistickým hnutím odmítala.

Veteráni, kteří mezitím uspěli v lednových komunálních volbách (41% mandátů), se chtěli aktivně účastnit i volby hlavy státu. Uvažovaný Konstantin Päts nominaci Ligy nakonec nezískal; za kandidáta byl vybrán její předseda, gen. Larka. Oznámením Larkovy kandidatury definitivně končí období příležitostních spojení mezi Ligou a Konstantinem Pätssem a začíná otevřené nepřátelství a premiérova snaha o eliminaci hnutí.

Päts, mající v tomto směru podporu sociálních demokratů, nejprve opět postavil Ligu veteránů mimo zákon (27.2.); obdobně jako Tõnissonova vláda. 12. března 1934 svolal své ministry k mimořádnému jednání, na němž obvinil Veterány z přípravy puče a vyhlásil stav ohrožení. Jednání vlády byl přítomen i Laidoner, jenž byl jmenován vrchním velitelem ozbrojených sil. Paralelně se zasedáním vlády bylo obklíčeno tallinské ústřední velitelství Ligy a postupně pozatýkáni všichni členové vedení organizace (kromě prezidentského

¹⁵ a) nepopularita vyhlášení stavu ohrožení, b) kriminalizace Ligy Veteránů, která se následně profiluje jako „obětí“, c) devalvace měny, d) prodej celého válečného loďstva (= 2 lodě) do Peru, e) kauza ministra spravedlnosti a zároveň vnitra, Vladimira Rooberga, který byl nucen rezignovat poté, co vyšlo najevo, že je zapleten do obchodu s pašovaným alkoholem.

kandidáta Larky). Veteráni odpor nekladli. Do 15. března bylo zatčeno 425 osob včetně skupiny průmyslníků podporujících Ligu finančně. (von Rauch 1995: 151) Většina členů kabinetu důvod mimořádného zasedání 12. března neznala. Päts politickou podporu armádní intervence dokázal zajistit nejen ve vládě, ale i mezi socialisty.

K eliminaci Ligy veteránů využila konzervativní reakce právě nové „vapsovské“ ústavy - platné od 24. ledna 1934; ta umožnila *riigivanem* (Päts) do prezidentských voleb nezávisle na parlamentu vykonávat široce koncipované prezidentské pravomoce a zakročit tak paradoxně proti samotným iniciátorům ústavní změny. Historikové se dnes v podstatě shodují na tom, že žádný pokus o převrat ze strany radikální pravice v Estonsku nehrozil. (Lieven 1994: 69) Legitimní je i úvaha, že ze strany Veteránů k tomu nebyl žádný důvod, neboť by pravděpodobně připravované parlamentní i prezidentské volby vyhráli. (Lipping 1974: 215-216)

7.5. Coup d'État v Lotyšsku: pokračování politiky jinými prostředky

Stejně jako v sousedním Estonsku byl autoritářský převrat v Lotyšsku primárně reakcí části agrárních elit a ozbrojených složek na krizi parlamentarismu. Autoritářská řešení byla diskutována paletou různých organizací od národně-kulturních svazů (*National Union, Latvian Union* – a.t. Rogainis), přes lotyšská radikálně pravicová uskupení (Ohňový kříž, Legie et al.) až po lotyšské nacisty. Sklony k radikálnější revizi nastavení parlamentního režimu a posílení exekutivy, které by umožnilo efektivně sanovat lotyšskou ekonomiku sílily nejen mezi mimo-parlamentními strukturami, ale i mezi většinou politických stran. Žádná nemarxistická politická strana však nebyla s to získat více než šestinu z celkového počtu sta poslaneckých křesel. (Rogainis 1971) Největší majoritou v *Saeimē* kontinuálně disponovala sociální demokracie s třiceti mandáty. Její koaliční potenciál byl však téměř nulový (spolupráce jen na dvou kabinetech). (Plakans 1995: 129) Strana programově zůstávala v opozici, čímž analogicky ztrácela důvěru občanských stran. Co je důležité, sociální demokraté důsledně odmítali jakékoli ústavní změny směrem k „posílení“ demokracie. Bez sociálních demokratů bylo přijímání ústavních zákonů nemožné - od r. 1928 prostor ještě zužovali komunisté (*Syndikát levice* – č.t. Švec) s 5 (resp. 6) mandáty.

Již v roce 1932 zvažoval předseda vlády Margers Skujnieks spolu s ministrem obrany Jānisem Balodisem a sociálně demokratickým (!) poslancem Feliksem Cielensem možnost státního převratu za podpory armády. Vrchní armádní velení včele s generálem Krisjanisem Berkisem však tento scénář nepodpořilo. (Rogainis 1971)

Poté, co se Hitler stal říšským kancléřem, zavládl v Lotyšsku, zejména mezi sociálními demokraty, strach z německého *Drang nach Osten*. V březnu 1933 přijal parlament zákon umožňující vládě efektivně zakročit vůči domácím fašistickým skupinám a organizacím představujícím hrozbu demokratickému režimu (zejména obrozený Hromový kříž). Střety mezi radikální pravíci a levicí vrcholily v listopadu a prosinci 1933 a v březnu a květnu 1934.

Velká část veřejnosti i politických stran byla však toho názoru, že strach levice je přehnaný, a ze současné krize vinili spíše samu sociální demokracii: blokování ústavní reformy, činnost jejích paramilitárních organizací: např. Dělnický sport a stráž (*Strādnieku sports un sargs* – SSS) - zakázaného vedle radikálně pravicových organizací a následně obrozeného pod jiným názvem. Přes odpor sociální demokracie bylo v listopadu 1933 zatčeno za podvratnou činnost 7 komunistických poslanců. O dva měsíce později navrhoval Selský svaz vyloučit ze státní správy bývalé členy zakázané SSS; návrh parlamentem neprošel. Vyostřené konflikty mezi pravíci a levicí se přesunuly na půdu parlamentu, kde zaměstnávaly politické strany natolik, že *Saeima* často nebyla schopna dostát svým legislativním povinnostem. Tyto nedostatky stále častěji vyplňovala vláda pomocí nařízení se silou zákona, které byla z ústavy zmocněna vydávat mezi jednotlivými schůzemi parlamentu. (Rogainis 1971)

Ztráta důvěry v systém vedla k sympatiím k jeho radikální transformaci mezi intelektuály, především studentstvem. Nespokojenost byla evidentní i v armádě a státní byrokracii. Rovněž rolnictvo nabývalo dojmu, že jeho požadavky nejsou skrze Selskou stranu dostatečně artikulovány; lze sledovat (nikterak dramatický) pokles získaných mandátů Selské strany a nárůst zisků menších novorolnických formací. Na venkově lze v této době pozorovat nárůst vlivu a radikality domobrany (*Aizsargi*).

V létě 1933 oznámil Kārlis Ulmanis přípravu rozsáhlé reformy ústavy. Předložena parlamentu byla v říjnu. Měla umožnit nejen účinně intervenovat do ekonomiky, ale především koncentrovat a stabilizovat politickou moc. Počítala s omezením poslanecké imunity, redukcí počtu poslanců na 50, zvýšením kvóra pro vyslovení nedůvěry vládě na 2/3 ústavní většinu. Prezident měl být volen přímo a to na 6 let (možnost odvolání v referendu). Mělo dojít k výraznému posílení jeho pravomocí: absolutní veto, svévolné rozpuštění parlamentu, vyhlášení výjimečného či válečného stavu bez konzultace s vládou, široké odvolávací pravomoce. Návrh agrárníků však neprošel nutnou ústavní většinou, když si dokázal zajistit podporu pouze poloviny poslanců. Sociální demokracie prohlašovala, že pokud by se mělo Lotyšsko vydat podobnou cestou jako Rakousko, neváhala by vyzvat dělníky, aby se chopily zbraní. (Lainová 2002c: 125-126) V *Saeimē* byly vzrušeně

diskutovány i různé návrhy na změnu volebního systému. Zde naopak sociální demokraté naráželi na nevoli agrárníků.

2. března 1934 vystřídal Adolfse Blodniekse (Svaz novoročníků a menších hospodářů – č.t. Švec) v čele vlády po Zemědělským svazem záměrně vyvolané krizi Kārlis Ulmanis. (Metcalf 1997: 314) Přestože jeho kabinet disponoval pouze křehkou většinou (množství malých a regionálních stran), realizoval radikální personální změny ve státní správě, policii i armádě. Klíčové vládní posty zaujímali jeho blízcí spolupracovníci ze Zemědělského svazu. Kontrola nad domobranou byla upevněna nejen skrze ministerstvo vnitra, pod které formálně spadala, ale především skrze spojenectví s jejím faktickým vůdcem, poslancem Alfredem Bērziņšem (Selský svaz). V čele vidzemske divize a rižské posádky vystřídal generála Krisjanise Berkise generál Kārlis Goppers.

Ulmanis měl doporučení od sjezdu strany podstoupit návrh ústavní změny lidovému hlasování. V této době však již u něj převládají semiloajální tendence k režimu, myšlenky na jeho radikální transformaci, která by se nemusela odehrát standardní parlamentní cestou. První dva pokusy o puč reakce (23.4, 2.5.) museli být pro nerozhodnost ministra obrany Jānise Balodise, ale i samotného Ulmanise, odloženy. Hnací silou převratu byli především Alfrēds Bērziņš a *aizsargové*. Sebevědomí pučistů vzrostlo, když byla konspirativní skupina doplněna o vrchní armádní velení (generálové Penikis a Hatmanis). Konečné datum bylo stanoveno na 15. květen. Hlavními aktéry puče byla především domobrana. Do poledne následujícího dne měli pučisté pod kontrolou všechna mocenská centra v Rize. Byl vyhlášen výjimečný stav, rozpuštěn parlament, pozatýkáni opoziční poslanci a zakázána veškerá politická aktivita. Dekrety byla omezena svoboda tisku a shromažďování. Vláda vydala prohlášení, v němž ospravedlňovala své kroky nebezpečím občanské války a nutností efektivního zakročení vůči levicovému i pravicovému radikalismu. Jejím cílem, dle prohlášení, nebylo odstranit demokracii, ale posilnit ji. 17. května oznámil Ulmanis vytvoření nové vlády, která zaručí vypracování nové ústavy. Stejně jako v Estonsku se i zde státní převrat nesetkal s větším fyzickým odporem. Do dvou měsíců bylo zatčeno 2000 lidí. Více než 500 z nich bylo internováno v nově založeném koncentračním táboře v Liepāji. (Lainová 2002c: 129) Ze zatčených sociálních demokratů byl po měsících věznění na dva a půl roku odsouzen pouze předseda strany a zároveň parlamentu, Pauls Kalniņš, a několik dalších funkcionářů. (Švec 2000: 371-372)

Faktická síla radikální pravice i levice nepředstavovala pro lotyšskou demokracii vážnější výzvu. Autoritářský převrat zde byl, v daleko větší míře než v Litvě a Lotyšsku, motivován politickým bojem a zájmy. Podobně jako v Litvě, ale třeba i v Rakousku, byl namířen

zejména proti sociálním demokratům. (Rogainis 1971, Švec 1996: 193-194) Zásahy proti již tak do velké míry zdecimované radikální pravici měli za cíl navodit dojem „nezaujatosti“ v záměru přednostně eliminovat sociálně demokratické organizace.

8. Interpretace pádu pobaltských demokracií

8.1. K roli sociální demokracie

Role organizované dělnické třídy v procesu demokratizace začala být významněji diskutována v návaznosti na sociálně ekonomickou teorii demokratizace Seymoura Martina Lipseta (1960), kterou se někteří autoři (Moore, Huber, Rueschemeyr, Stephens, et al.) pokoušeli doplnit o další proměnnou v podobě ne/demokratické orientace jednotlivých tříd. Zatímco, zjednodušeně, pro Barringtona Moora (1966) je signifikantním agentem demokratizace v Evropě buržoazie, pro Rueschemeyera (1992) či Huberovou (1997) je onou demokratickou třídou dělnictvo. Stephen Fisher-Galati např. tvrdí, že domněnka o středním stavu jako nezbytném předpokladu přijetí demokracie danou společností, je chybná. Ačkoli, dodává, v kontextu meziválečné východní Evropy, absence střední třídy - i když ne nezbytně obchodnictva – vedla k demokratické nestabilitě. (Fisher-Galati 2002: 64) Růst organizované síly pracující třídy vedl k tlaku na zavedení demokracie, postulují John D. Stephens a Gerhard Kümmel. (2002: 60) Tezi o střední třídě jako o výhradním nositeli demokracie podrobují kritice Dietrich Rueschemeyr, Evelynne Huberová-Stephensová a John D. Stephens v práci *Capitalist Development and Democracy* (1992). Kapitalistický vývoj je, dle autorů, spjat s demokracií proto, že v dané společnosti přetváří třídní strukturu, zvětšuje podíl dělnické a střední třídy, podporuje jejich sebeorganizaci a přispívá tím k oslabení ekonomických a politických pozic velkostatku. Politický a sociální vzestup střední třídy (měšťanstvo, rolnictvo) v dané společnosti byl omezen nutností koalovat s aristokracií (státní podpora industrializace), která si nad nastupujícími vlastníky uchovala ideologickou kontrolu a přispěla tak k možnosti pozdějšího tendování střední třídy k přijímání nedemokratických politik. (Rueschemeyr – Huber-Stephens – Stephens 1992: 100, Stephens – Kümmel 2002: 55) Autoři pracují s mechanismem ideologické hegemonie v gramsciánském významu, čímž se vyhýbají případným problémům s nastalou ekonomickou a politickou slabostí či přímo eliminací velkostatku, resp. nefunkčností „autoritářské koalice“ (velkostatky-buržoazie) v meziválečném období. Autoři si tak připravili půdu pro tezi, že dělnická třída, resp. sociální demokracie, byla „strážcem“ demokratického pořádku v meziválečném období na rozdíl od buržoazie a rolnictva, které byly náchylnější k přijímání reakčních ideologií (fašismus).

(Rueschemeyr – Huber-Stephens – Stephens 1992: 92) Tato neomarxistická socio-historická analýza, s jejímiž závěry a metodologií zde nebude polemizováno, naznačuje, jak lze chápat vztah parlamentního socialismu a demokracie po první světové válce, tj. jako „zavilého obránce systému“ (liberální parlamentární demokracie), ale zároveň vnímaného nemarxistickými politickými stranami jako systémová hrozba, kterou je třeba politicky izolovat. Strany II. Internacionály se zároveň dostávaly do schizofrenního postavení tím, že jejich parlamentní opoziční činnost byla dobrovolná a programová. Tato nedůvěra sociální demokracie ve vládnutí (ne v parlamentarismus), analogická nedůvěra vládnoucích kruhů v sociální demokracii, ale zároveň sociálně demokratická podpora systému a tendence konzervovat ho, vystihuje přesně situaci v meziválečné Litvě, Lotyšsku a Estonsku.

Zásadní vymezení pobaltských sociálně demokratických stran vůči komunismu proběhlo za komunistického teroru v nakrátko instalovaných sovětských republikách, resp. účasti v bojích za nezávislost. V Estonsku a do jisté míry i v Lotyšsku byly tyto strany určujícími elementy procesu adopce ústav. Ač programově v opozici, vládní zodpovědnost na sebe estonští sociální demokraté vzali (kromě široké koalice po neúspěšném komunistickém pučiv roce 1924) od prosince 1928 do července 1929, kdy byl jejich předseda, August Rei, dokonce premiérem.

Lotyšská sociální demokracie, jež byla asi nejvíce postižena vnitřním rozkolem na umírněné a radikální křídlo, se na vládě podílela také jen dvakrát. Nikde jinde nepotřebovaly nemarxistické strany pro přijetí ústavních změn sociálních demokratů více než v Lotyšsku. Neústupnost socialistů však vyvolala ve velké části společnosti pocity, že sami sociální demokraté jsou svými postoji příčinou politické krize. (Rogainis 1971) *Její neprozíravost a doktrinářství dopomohly jen vývoji fašistickému a diktátorskému hnutí v Lotyšsku*, zněl dobový komentář československého *chargé d'affaires* Jaroslava Lípy. (AMZV, PZ-Riga 1934, ZB 17, cit. dle Švec 2000: 368) Strach lotyšské levice před posílením exekutivy byl strachem z „legálního“ provedení státního převratu ze strany Zemědělského svazu, hrozby, kterou vnímala přinejmenším od roku 1932. (Plakans 1995: 133)

Expanze sociálních demokratů v litevském stranicko-politickém systému a během byla limitována činností katolických odborů, tj. Litevskou dělnickou federací. Do strategické pozice se dostala po volbách roku 1926, kdy se zde objevila reálná možnost sestavení vlády bez Katolického bloku. Vládnutí sociálních demokratů a národních sociálů bylo násilně ukončeno konzervativně-nacionalistickou reakcí.

Zajímavé srovnání přiřítající explikační sílu právě roli sociální demokracie učinili Stephens a Kümmel (2002) na případech odlišných výstupů stavu demokracie v předválečném

Československu a Estonsku. Východiskem pro komparaci jsou shodné vstupní podmínky do demokratického procesu: (1) revoluční a demokracii stabilizující odtrhnutí se od aristokratických elit prostřednictvím radikálního přerozdělení půdy, (2) strukturovaná společnost. Vysvětlení odlišných výstupů jsou tak autoři nuceni najít v konkrétních politických vztazích. Za vysvětlení stability československé demokracie pak považují prvek rudo-zelené spolupráce (fenomén širokých koalic), tj., analogicky, nestabilitu estonské demokracie interpretují absencí silné sociální demokracie, která by se v boji za zachování demokracie spojovala s občanskými stranami, předně pak s agrárníky. (Stephens – Kümmel 2002: 62, také Luebbert 1991: 292) V estonském případě prvky spolupráce nacházíme: např. tichý souhlas s převratem, resp. eliminací pravicové neloajální opozice. Nejednalo se zde však o dlouhodobou spolupráci stvrzenou koaličním vládnutím, ale o časově omezené impulzivní řešení, vůči kterému se později sami socialisté vymezovali. Absencí spolupráce agrárníci-socialisté se dá v ryzí podobě argumentovat v případě Lotyšska; Ulmanisův převrat byl (podobně jako v Rakousku) namířen přímo proti sociální demokracii. (Kasekamp 1999: 568) Stejná situace nastala o 8 let dříve v Litvě; zde je však teze o absenci rudo-zelené koalice pro odlišnou strukturu i logiku fungování stranického systému neaplikovatelná.

8.2. K roli radikální pravice

První *autoritářská protivlna* (1922/26-1942), tedy období, kdy se státy, které za tzv. dlouhé demokratizační vlny (1828-1922/26) přešly k demokracii, „vrátily“ zpět k nedemokratickým systémům vlády (Huntington 2008: 24), nesmí být interpretována jako výhradní vítězství fašismu. Přestože fašistická hnutí vznikala napříč evropskými státy a na eskalaci krize demokratických režimů se sama podílela (Paxton 2004: 66-90, Tarchi 2002: 118-119), lze je, vyjma známých případů Itálie a Německa, považovat za neúspěšná. Fašisté se museli spoléhat na silné, z jejich úhlu pohledu často „nespolehlivé“ konzervativce, kteří je v eventuelní koalici často neutralizovali a marginalizovali. V Lotyšsku a Estonsku ke kooptaci radikální pravice nedošlo. Z počátku se zdálo, že k jisté spolupráci by mohlo dojít v Lotyšsku; (Kasekamp 1999: 568) místní agrární elita byla však nakonec natolik silná, že dokázala vyřadit politické odpůrce bez nutnosti koalovat s těmito subjekty. Součástí mocenské koalice autoritářského režimu se tak stala pouze radikální pravice na Litvě (Železný vlk), a to pouze dočasně.

Volební úspěchy estonské Ligy veteránů (1933/34) nejsou v evropském kontextu ničím výjimečným: viz např. německá NSDAP (1930, 1932), maďarské Šípové kříže (1939), rumunská Železná garda (1937). (Tarchi 2002: 103) Ve srovnání s Litvou a Lotyšskem však

tato skutečnost představuje natolik odlišující prvek, že je nutné jej v závěrečných úvahách zohlednit. Volební podpora Ligy veteránů nesmí být ale interpretována jako „vítězství fašismu“ v Estonsku. Zaprvé, Liga představovala nemarxistický institucionalizovaný nesouhlas („protestní hlas“) s parlamentními stranami a vládní politikou. Tento znak jí samozřejmě neodlišuje od jiných evropských fašistických stra. Naznačuje ale, že spíše než o pozitivní rozvinutí fašismu se zde jednalo o kritiku a reformu(!) politického systému. Druhý argument má strukturální charakter: „vítězství fašismu“ přirozeně zabraňovaly omezené mobilizační možnosti venkovské masy a fakt, že k ochraně zájmů rolnictva „stačila“ tradiční forma byrokraticko-vojenské správy. Fašistická organizace odborů a racionalizující fašistická ideologie nebyla v Pobaltí, a ve východní Evropě obecně, „potřeba“. Oproti tomu na „*aliberalním západě*“ (Německo, snad i Itálie) by tato „východoevropská forma“ autoritářství dlouho nevydržela. (Luebbert 1991: 266)

8.3. Roviny analýzy selhání pobaltských demokracií

O vývoji evropských demokracií mezi válkami toho bylo napsáno již mnoho. S každou novou studií či badatelem se poznání tohoto časově i místně omezeného fenoménu stává komplexnější a jeho interpretace nevyhnutelně obširnější. Ubývá simplifikujících vysvětlení, analýza je záměrně omezována na dílčí aspekty. Vycházíme však z toho, že k poznání komplexních fenoménů nemusí sloužit jen komplexní analýzy, ale i analýzy dílčích aspektů.

Předkládaná studie tematizuje tři vzájemně se prolínající roviny: (1) funkci institucionálního nastavení, (2) logiku stranického systému a s ní související (3) politickou praxi a funkci jednotlivých společenských a politických segmentů – zejména pak sociální demokracie a radikální pravice. Odpověď na otázku po vlivu institucionálního designu (1) na nedemokratický výstup, položenou v kap. 4, byla nejprve odročena a doplněna o rozbor sociální struktury a logiky stranických systémů (2) (kap. 5) Z ní vzešlo, že *extrémní multipartismus (polarizovaný pluralismus)* (Sartori 2005) zvyšuje pravděpodobnost krize demokracie; analogicky, že logika *umírněného pluralismu* (Sartori 2005), která má spíše dostředivé tendence, by vedla k vytvoření stabilnějšího prostředí pro demokracii. (podobně též Linz 1978: 25-27) Znamená to tedy, že přijetí extrémně proporčních variant volebních systémů vedlo k minimálně zkreslené projekci jednotlivých sociálních zájmů do politické arény, tj. k extrémní proliferaci politických stran (zejména Lotyšsko, méně pak Litva). V tomto směru se korelace mezi institucionálním designem a nedemokratickým výstupem zdá relevantní.

Pouhou přítomností polarizovaného pluralismu *per se* však zhroucení demokracií v Pobaltí vysvětlit nelze. Určující rovina transformace politického systému je rovina politicky „volní“ (3) nahlížená jako nezávislá proměnná, na které jednání politických aktérů může, ale také nemusí být spoluurčováno strukturálními předpoklady či limitováno formálním nastavením institucí: *impact of politics rather than determinants of politics*. (Mair 1996: 321) Proces změny režimu nemá nezvratný charakter. Z toho plyne, že právě zachycená korelace musí být formulována jako *vytvoření takové politické situace, která napomáhá polarizaci stranického systému, a ve které je větší pravděpodobnost přijímání nedemokratických politik*. Za nejdůležitější rovinu analýzy je tak považována analýza jednotlivých aktérů (zde pak nejvíce agrárních elit, sociálních demokratů a radikální pravice), která byla provedena v kapitolách 7, 8.1 a 8.2.

Na tomto místě je též třeba říci, že existuje množství obecných modelů či dílčích linií možného studiu selhání demokracií. Dieter Segert např. pokládá za vnitřní příčiny pádu meziválečných demokracií: 1. labilitu institucí (slabost exekutivy), 2. slabost aktérů (dosažení parlamentní většiny ztěžováno přítomností množstvím menších politických stran vzniklých podél etnických štěpení), 3. nedostatečnou sociální integraci (etnická polarizace). (Segert 2002: 45-48)

Pád pobaltských demokracií lze interpretovat i pomocí konceptu *občanské kultury*. (Taagepera 1973)

Allan Zink (2002) zase testuje korelace mezi praktikovanými způsoby prostředkování zájmů (pluralismus, korporativismus, klientelismus) a demokratickou stabilitou. Dochází k střízlivému závěru, že přeživší evropské demokracie byly až na výjimky (Irsko) spíše urbanizované kapitalisticko-industriální společnosti s organizovanými odbory jako kanály zprostředkování zájmů. (Zink 2002: 87) Tento scénář odpovídá Lipsetovu předpokladu, že rozvinuté průmyslové národy mají tendenci vykazovat větší míru demokratické stability. (Lipset 1963: 31)

V zemích s predominantní rolí zemědělství je dále spatřována korelace mezi velikostí nezávislé pozemkové držby a stabilitou demokracie. (Vanhanen 1984: 36); již Barrington Moore uváděl komercializaci zemědělství jako jednu z pěti základních podmínek demokratického vývoje. (Moore 1966: 430)

Andrew C. Janos si v kontextu střední a východní Evropy zase všímá nástupu centralizovaného byrokratického aparátu, jež nechápe jako produkt nějaké sociální třídy nebo národního společenství, nýbrž jako autonomní zájmovou skupinou, která utvářela koalice s dalšími subjekty, předně pak politickými stranami. Janos se k roli byrokracie a

byrokraticko-vojenského komplexu vyjadřuje více méně negativně a vidí v ní prvky demokratické nestability; enormní fluktuaci volebních výsledků v Rumunsku pak Janos připisuje chování byrokracie, resp. její časté změny politického partnera. (Janos 1979: 205-209)

Stefano Braghiroli v souvislosti s Litvou vzpomíná Rokkanovy poznámky k dědictví proti-reformace v Rakousku, Itálii a Španělsku, tedy skeptický postoj národního kléru k novým (demokratickým) režimům. Litevský klerikalismus, podle Braghiroliho, *tichou opozicí* vůči *liberálnímu režimu* podkopával základy demokracie a připravil cestu vojenskému puči. (Braghiroli 2007: 373-374) Přestože Braghiroliho práce nezaopatřuje svá autoritativní tvrzení přesvědčivými důkazy, naznačuje další rovinu studia pádu litevské demokracie, tj. dualitu mezi náboženskou a státní autoritou. Morální autorita litevských kněží byla nesporná – v 19. století se např. stavěli proti rusifikaci země. Liberalismus se v nezávislé Litvě těšil úctě především u malé části společnosti - inteligence. Naprostá většina - rurální populace – však stále uznávala konzervativní hodnoty a tradiční autority. Braghiroli tak vlastně krizi demokracie chápe v pojmech krize liberalismu. V podobných intencích popisuje nástup autoritářství na Litvě Algimantas Kasparavičius, zdůvodňující jeho prosazení a) mezinárodně politickou situací b) konzervativní venkovskou společností a c) deficitem demokratických a liberálních tradic. (Kasparavičius 2006: 308)

Příčiny transformace pobaltských demokracií jsou též často, a často nesprávně, interpretovány biografickými rozbory nedemokratických elit. Aivars Stranga např. připisuje antidemokratický potenciál v Lotyšsku osobě Kārlise Ulmanise, resp. jeho návštěvám Itálie a desetidennímu pobytu v Německu (září 1933). Ulmanis se zde měl inspirovat německým holistickým modelem organizace společnosti a způsobem mobilizace mas. (Stranga 1995: 109). O jistých inspiracích co do formy politik uvažovat lze; tyto inspirace a motivace, navíc velice spekulativního charakteru, jsou však z hlediska samotné transformace režimů spíše irelevantní. Za naléhavější materii v souvislosti s nastolením autoritářského režimu v Lotyšsku lze považovat (spíše než nějaké „nasávání“ idejí v Itálii a Německu) zkušenost s konkrétním rakouským a estonským vývojem a kontakty Ulmanise s Konstantinem Päsem. Komparativní politologie s těmito jevy ale většinou nepracuje. Stejně tak dopady mezinárodní politiky na politickou dynamiku režimů přenechává spíše mezinárodním vztahům jako svébytné disciplíně.

9. Konsolidace autoritářských režimů a krystalizace mocenských koalic

9.1. Litva

Ke konsolidaci litevského autoritářského režimu a vytvoření prediktabilního politického prostředí dochází až ve třicátých letech. Do té doby probíhá v rámci omezeného pluralismu proces krystalizace pozic a mocenských ambicí jednotlivých aktérů a výsledné centralizace moci podél osy prezident-byrokracie–ozbrojené složky.

Do jara 1927 koordinovala vláda své kroky s parlamentem, jenž byl v kusé podobě ovládán křesťanskými demokraty. Význam této instituce však postupně klesal; čtvrtý *Seimas* byl rozpuštěn a datum předčasných voleb se stalo předmětem systematického odkládání. Důvodem rozpuštění parlamentu bylo jeho vyslovení nedůvěry vládě na protest vůči zatčení, a tedy porušení imunity, lidoveckého (*liaudininkai*) poslance obviněného z protistátní činnosti. (Metcalf 1997: 311, Laučka 1986)

Vyřazením parlamentu doznává vrcholu spolupráce Smetona-Voldemaras. Smetona odmítal ideu parlamentní vlády na Litvě z důvodu absence její místní historické tradice. Jeho argumentace nebyla bytostně anti-demokratická. Prezidentova pozice - byl velký znalec a obdivovatel britského parlamentarismu – pramenila spíše z burkeovského konzervativismu; na rozdíl od Voldemarase, pro kterého byl parlamentarismus nepřijatelný *a priori*. Eliminací *Seimu* berou za své naděje křesťanských demokratů o vyhraných volbách a de facto jí končí spolupráce mezi oběma stranami (Litevského svazu nacionalistů a LKDP). LKDP stáhla z kabinetu své ministry a volala po utvoření paritně zastoupené koaliční vlády, v jejímž čele by neměl stát Voldemaras. Smetona demisi ministrů přijal, avšak plně se postavil za ministerského předsedu. Jmenováním nových ministrů byl potvrzen odsun křesťanských demokratů z mocenské koalice. Ztráta pozic parlamentu, resp. sociálních demokratů, lidovců a křesťanských demokratů byla legitimizována oktrojovanou ústavou z května 1928; funkci volby hlavy státu přesouvá ze *Seimasu* (instituce *Seimasu* v ústavě formálně zachována) na *zvláštní reprezentanty národa* a ustavuje poradní prezidentský orgán, Státní radu, která na sebe (resp. prezidenta) soustředí de facto veškerou zákonodárnou činnost. (Laučka 1986)

Tandem Smetona-Voldemaras fungoval do roku 1928; definitivně skončil v září 1929 vynuceným odchodem Voldemarase z politiky. Z napětí mezi oběma lídry lze extrapolovat vztah mezi konzervativními složkami režimu a fašistickým hnutím. (Kasparavičius 2006: 308) Voldemaras, kterému se dokonale podařilo zaplnit mocenské vakuum po LKDP, prosazoval do státní správy místo klasických byrokratů členy Železného vlka; v životě obyvatel začala hrát aktivnější roli armáda, resp. její jednotlivá místní velitelství. Velitelství mj. vydávala povolení ke konání veřejných shromáždění; v praxi toto nařízení v podstatě

znemožnilo fungování opozičních stran. Po neúspěšném pokusu o atentát na Voldemarasovu osobu se jeho aktivity a odhodlání vypořádat se jednou pro vždy s politickou opozicí přesouvají z ministerstev (byl ministrem zahraničí i vnitra) na půdu domovské organizace - Železného vlka. Snažil se jí zajistit takové pozice, aby mohla sehrát roli revolučního elementu fašizace země. Tato politika vyvolala kritiku zejména v konzervativních církevních kruzích. Smetona, nucený vyvažovat mezi jednotlivými složkami omezeného pluralismu, si uvědomil, že táhlé spory s premiérem by režim oslabily, a že vydržováním tak silného hráče, jakým byl Volderamas, by riskoval postavení vlastní. (Lainová 2003a: 95) K rezignaci vyzval Smetona Voldemarase v době, kdy byl premiér na zasedání SN v Ženevě; ten po návratu přecenil své síly a odmítá se svých funkcí vzdát; posléze je zatčen a internován. Pro Smetonu to znamenalo definitivní rozchod s Železným vlkem, jehož byl dosud čestným členem. (V roce 1934 se Voldemaras ještě neúspěšně pokusil se svými stoupenci z Železného vlka a důstojníky kaunaské posádky o puč, aby byl uvězněn a po čtyřech letech, s podmínkou doživotního opuštění Litvy, amnestován.) (von Rauch 1995: 161)

Odchodem Voldemarase a ztrátou pozic radikálních militantů ve straně i státní správě dochází ke konsolidaci režimu ve smyslu cementace pozic národně-konzervativní linie *Tautininkai*, jediné povolené politické platformy. Zúžení mocenské koalice autoritářského režimu a prosazení formy prezidentské diktatury, započaté vyhlášením květnové ústavy, symbolizoval nástup Smetonova nevlastního bratra, Juozase Tūbelise, na post ministerského předsedy. Tento loajální úředník a umírněný ekonom stál v čele litevské vlády až do jara 1939.

Prostor po fašistech a radikálních sekcích armády, k jehož uvolňování docházelo zásahy konzervativců s kolísající intenzitou od samotného puče, zaplnila „očištěná“ státostrana; v 30' letech dochází k reorganizaci Litevského svazu nacionalistů („*Tautininkai*“), vykořenění fašistických prvků organizace a hesel konzervativci, současně k prosazení vůdcovského principu. Při straně byly založeny paramilitární Svaz Veteránů (*Šaulių Sajuga*) a mládežnická Mladá Litva (*Jaunoji Lietuva*). Monopolní postavení strany ve společnosti bylo utvrzeno na podzim 1935, kdy došlo k úplnému zákazu¹⁶ činnosti dosud legálně fungujících opozičních politických stran (pracují dále jako „nepolitické organizace“), konfiskaci jejich fondů a majetku. Dopady hospodářské krize vzedmuly v letech 1934/35 vlnu rolnických stávek, která do sebe (přirozeně) vstřebala kritiku establishmentu. Násilně potlačené nepokoje (5 rolníků popraveno), které vedly k pro režim nebezpečné možnosti spojení nespokojeného

¹⁶ Činnost nerezimních politických stran byla do té doby formálně povolena. Jejich aktivity byly však díky absenci parlamentu značně omezené. Veřejná politická setkání byla povolena jen za dozoru armády, která je mohla kdykoli přerušit.

rolnictva s opozičními stranami, nutily režim reagovat. Smetona plošně zakázal politické strany (kromě Litevského svazu nacionalistů) a přislíbil vytvoření nového zákonodárského orgánu a vypsání voleb. Naprostou nesoutěživost voleb dovršil – vedle již tak flagrantního narušení soutěživosti v podobě zákazu činnosti a kandidatury „soutěžících“ - těsně před termínem voleb vydaný zákon, který vládu nadal výhradní pravomocí sestavovat kandidátní listiny (občané si nemohli vytvářet vlastní). Není tak žádným překvapením, že došlo k vytvoření jen jakéhosi „legislativního výboru“ *Tautininkai* (42 ze 49 křesel; pro volby byl dokonce zaveden daňový cenzus). V únoru 1936 byla tímto shromážděním přijata v pořadí již pátá republiková ústava, opevňující postavení prezidenta a zavádějící činnost profesních komor. (Hloušek 2000)

Litevský svaz nacionalistů se roku 1935 stala všezahrnující režimní platformou – státostranou; na Litvě došlo k vybudování systému jedné strany. Není bez zajímavosti, že totalitární pretenze strany dosáhly svého vrcholu právě se selskými bouřemi. Částečně mobilizovaný venkov, aktivizovaný jen dočasně a navíc protirežimně, se však, nutně masovou, sociální bází hypotetického totalitárního systému stát nikdy nemohl. Smetonův prezidentský režim tak rámec byrokraticko-vojenského autoritářství nepřekročil. Režim se primárně opíral o policii a státní správu. Tyto složky postupně dominovaly na úkor armády. Armádní kritika vojenského neřešení vilenského problému spolu s vládní neutralizací pro-fašistických proudů v armádě byly vyvažovány jejím vysokým statutem ve společnosti i politice: kromě velkých platů a různých zaměstnaneckých výhod se vojáci těšili celé řadě významných poct (např. časté návštěvy vládních činitelů v kasárnách) a vždy obsazovali místo ministra obrany a ministra vnitra. (Eidintas 1997b: 124)

Smetona, na jedné straně tlačěn k radikálnějšímu řešení (především mladými) *tautininki* (např. razantní eliminace politické opozice), byl na druhé straně nucen vyvažovat klesající specifickou podporu režimu ze strany veřejnosti, zejména pak klíčových opor systému - rolníků a kléru. (Eidintas 1997b: 122).

9.2. Estonsko

Ke konsolidaci autoritářského režimu v Estonsku dochází velice brzy po samotném převratu: tři dny po jeho exekuci, 15. března 1934, je nově nastalá autoritářská situace (násilné přerušování zasedání *Riigikogu* 12. března, vyhlášení výjimečného stavu, anulování výsledků lednových komunálních voleb a především pozastavení veřejné činnosti politickým stranám) de facto obhájena před parlamentem; (Siaroff 1999: 116) třebaže většinou subjektů považována jen jako nejlepší špatná varianta. Sociální demokraté i jiné strany přistoupili na

rétoriku nevyhnutelnosti a dočasnosti přijatých opatření. (Kasekamp 1995: 97) Další schůze pléna byla svolána až na září téhož roku; mezitím došlo k omezení legislativní pravomoci parlamentu prostřednictvím dekretální pravomoci výkonné moci (Pospíšil 1999: 15). Klíčový legalizační rámec demontáže demokratických institucí představovala a) od ledna 1934 účinná ústava, vybavující prozatímně (do řádného zvolení prezidenta) *riigivanem* ústavně zakotvenými prezidentskými pravomocemi; b) pohyb v nestandardním politickém prostředí – výjimečný stav. Operativní přijímání nedemokratických opatření pak usnadňovala c) dočasná koncentrace prezidentských a premiérských pravomocí v osobě Konstantina Pätsa. Nařízení se silou zákona, která byla vlada oprávněna mezi jednotlivými schůzemi parlamentu vydávat, ale i prezidentské dekrety podléhaly zpětnému schválení *Riigikogu*; navíc mohly být přijímány jen v záležitostech neznajících odkladu. (Lainová 2002b: 112). Na zářijové schůzi volala řada poslanců po zrušení výjimečného stavu a ustavení jasného volebního kalendáře. (von Rauch 1999: 151) Konání parlamentních a prezidentských voleb vlada podmiňovala pomnutím nebezpečí občanské války; v září byl původně s šestiměsíční platností vyhlášený výjimečný stav prodloužen o rok (následně každoročně prodlužován). Na kritiku poslanců zareagoval Päts rozpuštěním *Riigikogu* (předsednictvo se dále scházelo), aby nadále, ve spolupráci s vládou, do jejíhož čela byl jmenován Karl Einbund (zároveň ministr vnitra), vládl výhradně prostřednictvím dekretů. Einbundovým dekretem z března 1935 byly rozpuštěny všechny politické strany (včetně Selského svazu) a vytvořena jediná platforma - Vlastenecký svaz (*Isamaaliit*, č.t. Pospíšil), složený z jednotlivých stavovských frakcí. (Pospíšil 1999: 15) Rozpuštění politických stran předcházelo paradoxní prohlášení vlády, že „vapsovská“ ústava je jako celek nerealizovatelná, a že vede k diktatuře; bezprostřední příčinou rozpuštění stran pak byla jejich kritika oktrojování zákona o státním rozpočtu. (Lainová 2002b: 113)

První měsíce po převratu se pozornost pučistů soustředila na eliminaci Veteránů a jejich sympatizantů z politických a společenských pozic; především pak na komunální úrovni. Podmínkou stabilizace režimu byla úspěšná depolitizace společnosti; připomeňme mobilizaci a vysokou polarizaci estonské společnosti z přelomu let 1933/34 (viz kap. 7.3) První velké protesty přišly ze strany sociálních demokratů (1. května); vlada zareagovala zavedením cenzury. K získání podpory režimu a jeho legitimizaci významně přispěla podzemní činnost Veteránů, resp. jejich plánovaný převrat kongresu Vlasteneckého svazu v Tallinu (8.12. 1935); Artur Sirk, kterému se podařilo uprchnout do Finska a zajistit si finanční i materiální podporu od tamějších sympatizantů, se měl následně ujmout vlády. Avšak díky činnosti tajných služeb bylo ministerstvo vnitra o situaci podrobně informováno a v předvečer

plánovaného převratu policie pozatýkala většinu hlavních konspirátorů; těm byly tentokrát vyměřeny tvrdší tresty odnětí svobody. (von Rauch 1999: 157)

Úspěšná demonizace Veteránů státní propagandou vytvořila prostor pro legitimizaci režimu prostřednictvím konaného referenda, v němž se estonský lid vyslovil pro svolání ústavodárného shromáždění; to nemělo být obsazeno na základě soutěže politických stran¹⁷, ale kandidáty výborů Vlasteneckého svazu a domobrany. Opozice (sociální demokraté, liberální demokraté) oficiálně prosincové volby do ústavodárného shromáždění bojkotovala, neboť jim byla znemožněna kampaň. (Kasekamp 1995: 101, Lainová 2002b: 113) Nový parlament schválil na své první schůzi návrh ústavy režimní *ad hoc* vytvořené Lidové fronty za přijetí nové ústavy (*Rahvarinne Põhiseaduse Toetuseks*). Uplatnil se zde též Pätsův odložený bikamerální projekt. Osmdesátičlenná dolní komora, Státní shromáždění (*Riigivolikogu*), sloužila ideálně jako reprezentace lidu - kandidátku však mohla sestavit jen Vlastenecká unie; ostatní kandidáti museli stát samostatně. (Siaroff 1999: 117). Horní komora - Státní rada (*Riiginõukogu*) - čítala 40 křesel a byla konstituována na základě principu funkční reprezentace: 10 jmenováno prezidentem, 6 *ex officio* a 24 voleno korporativními organizacemi, lokálními vládami a jinými institucemi.¹⁸ Únorové volby do Státního shromáždění vyhrála se ziskem 54 křesel vládní Lidová fronta (10 poslanců se k ní později přidalo). 14 křesel obsadili kandidáti opozice, 2 křesla nezávislí zástupci ruské menšiny. Proces legalizace režimu byl završen v dubnu 1938, kdy parlament potvrdil Pätsovo prezidentství.

9.3. Lotyšsko

Autoritářský převrat v Lotyšsku znamenal bezprostřední konec parlamentarismu a stranického pluralismu: činnost parlamentu sistována, politické strany (včetně Zemědělského svazu) rozpuštěny. (Hehn 1957: 45, Švec 1993: 16.). Na rozdíl od Litvy a Estonska nedošlo v Lotyšsku k vytvoření režimní státostrany; jádro mocenské koalice tak nekystalizovalo na půdě stranické organizace, ale výhradně v okruhu Kārlise Ulmanise, jenž si své politické partnery vybíral často bez jakéhokoli omezení či potřeby konzultace. Tomuto stavu napomáhala pasivita (a zároveň okolnostmi vynucený defenzivní postoj) prezidenta Kviesise; de facto plnil jen reprezentativní funkci. Personální kontinuita v osobě prezidenta, který

¹⁷ Viz iniciativa čtyř prvních ministerských předsedů (Tõnisson, Teemant, Piip, Kuk), požadující plnou restauraci stranictví a řádné volby do Národního shromáždění. (von Rauch 1999: 158)

¹⁸ URL: http://www.estonica.org/eng/lugu.html?kateg=43&menyy_id=98&alam=61&tekst_id=254 [cit. 2009-16-07].

nepředstavoval větší výzvu novému režimu, nepřímo přispěla k navození - minimálně v zahraničí vnímaného - dojmu legality a kontinuity.

Zdůrazňovaný přechodný charakter režimu a příslib ústavy byly argumenty, které nedaly vzniknout jednotné opozici. Ještě v květnu 1934 byl ve snaze o co nejširší dohodu přeskupen kabinet; participovala na něm většina relevantních politických stran (kromě sociálních demokratů). "*Dictatorship of consensus*" (Lieven 1994: 70) znamenalo rekrutaci nové politické elity, a to nejen z řad pučistů, ale napříč stranami. Konflikt politických stran měl být neutralizován kooptací umírněných kádru – umírněných v tom smyslu, že byli pragmaticky ochotni slevit ze svých výchozích politicko-ideologických cílů. Takto se na významných postech ocitli např. Marģers Skujenieks (Pokrokové sjednocení) nebo Arveds Berģs (Národní sjednocení). Demokratický střed a novozemědělci zaujímali neutrální pozici. Ulmanisovi se dokonce podařilo naklonit si i menší část jinak vyčkávajících socialistů. Žádná aktivní opozice vůči režimu v podstatě neexistovala a omezovala se jen na latentní nesouhlas ze strany liberální inteligence a vyčkávající socialistické většiny. Autentická radikální pravice byla zdecimována; její prostor a funkci zaujala Bērziņšova domobrana (*aizsargovē*).

Legislativní práci suploval speciální vládní výbor operující v prostředí válečného stavu (1938 nahrazen výjimečným stavem) pomocí zmocňovacích zákonů. Od léta 1936 se vedle Ulmanise profilují dvě výrazné osobnosti: gen. Balodis a ministr zahraničí Wilhelm Munters. Ulmanisova pozice byla stvrzena roku 1936, kdy poté, co Kviesisovi vypršel mandát, přejal prezidentské pravomoce. Formální posun tohoto typu neměl na charakter režimu a složení autoritářské koalice žádný vliv.

10. Pobaltské autoritářství ve srovnání

Základní srovnání pobaltských autoritářských režimů zachycuje následující tabulka:

	Litva	Estonsko	Lotyšsko
Klasifikace režimu	byrokraticko-vojenský autoritářský	byrokraticko-vojenský autoritářský	byrokraticko-vojenský autoritářský
Vojenský převrat	Armáda (12/1926)	Armáda (3/1934)	Domobrana (5/1934)
Konsolidace režimu	1929	1934	1934
Kooptace radikální pravice	Ano (1927-1929)	Ne	Ne
Kooptace sociálně demokratických stran	Ne	Ne	Ne
Eliminace parlamentu	Ano (4/1927)	Ano (9/1934)	Ano (5/1934)
Podoba stranického systému	Systém jedné strany	Systém jedné strany	-
Snaha o legalizaci režimu	Ano	Ano	Ne
Politická mobilizace	Ne	Ne	Ne
Totalitární tendence	Ne	Ne	Ne
Liberalizační fáze	Ano (3/1939 - 8/1940)	Ano (1938)	Ne

10.1. Autoritářské koalice a omezený pluralismus

Ve sledovaných zemích došlo po autoritářských převratech, narozdíl od Řecka, Bulharska, Jugoslávie, Polska, Maďarska či Rumunska, k dlouhodobému rozpuštění původních legislatur. Přesto, zcela v souladu s předpoklady konceptu autoritářských režimů, ve všech třech případech jisté prvky soutěživé politiky zůstaly. (Luebbert 1991: 292) Politika nebyla výsledkem formálně jasně vymezených procesů odehrávajících se v rámci parlamentní demokracie, ale kabinetním konsenzem aktérů omezeného pluralismu – prvorepublikových agrárních elit (Lotyšsko, Estonsko) / nastupujícího nacionalistického proudu (Litva), loajální opozice, vrcholné byrokracie, armády, domobrany, policie, (etnicky estonských, litevských, lotyšských) průmyslníků a obchodníků, svazů a komor.

10.2. Autonomie jednotlivých subsystémů

Estonská justice zůstala po celou dobu Pätsovy autoritářské diktatury v podstatě nedotčena; nedocházelo k zinscenovaným politickým procesům, ale byly zde, podobně jako v Litvě a Lotyšsku, postupně zavedeny přísné tresty za protistátní činnost. Lotyšská popřevratová atmosféra, kdy bylo za vyfabrikovaná obvinění odsouzena řada sociálních demokratů se lišila od prostředí estonského: zde byla většina zatčených Veteránů soudy osvobozena pro nedostatek důkazů. Konsolidace režimů ve všech třech případech znamenala ponechání či návrat nezávislé justice.

Autonomie univerzit zůstala zachována do té míry, dokud nepředstavovala vážnější výzvu novému režimu. Samospráva univerzity v Tartu, na které se soustředila intelektuální opozice vůči Pätsovi a vládě - tzv. *Tartu vaim* („Tartu spirit“, „duch z Tartu“) - , byla částečně zúžena v roce 1936. Hlavní představitel liberální tradice estonského politického myšlení, Jaan Tõnisson, však nebyl režimem v publikační ani pedagogické činnosti nijak omezován.

Litevské místní samosprávy byly vystaveny kontrole centrálních orgánů vládním nařízením z roku 1931. Další kroky k omezení jejich částečné autonomie již dále učiněny nebyly. Pro estonské pučisty představovaly regionální a městské rady v první fázi konsolidace režimu výzvu; od radikální pravice očištěné místní samosprávy se obratem ocitly v závislosti na centrální vládě; ta loajálním regionům a městům ponechala relativní autonomii. Lotyšští regionální politici rovněž odvozovali svou legitimitu od centra; volená městská zastupitelstva a primátory postupně střídali úředníci ministerstva vnitra. (Hehn 1957: 54-55, Lainová 2002c: 134) Ve všech zkoumaných případech dochází k centralizaci a zužování objemu i pravomocí samospráv.

V demokratické etapě existovaly ve všech třech pobaltských republikách velmi kvalitní a reálně uplatňovatelná menšinová práva. (Švec 1996: 179) Výsledkem této skutečnosti byla poměrně vysoká míra integrace menšinových stran do parlamentní a vládní politiky a v podstatě absentující polarizace místních stranických systémů na základě této konfliktní linie. Postoj státu k etnickým menšinám se zhoršil ve všech třech státech až v autoritářské éře. Nejdále tento proces došel v Lotyšsku. Na rozdíl od Litvy a Estonska byla v Lotyšsku sérií zákonů od roku 1935 postupně omezována kulturní autonomie národnostních minorit. (von Rauch 1999: 164) I hospodářská politika měla svou národnostní dimenzi. Probíhaly zde zásahy do vedení firem, konkr. dosazování etnických Lotyšů na vedoucí posty; na počátku 30' let byla v rukou lotyšských vlastníků totiž jen ¼ velkých závodů. (Lainová 2002c: 133) Nové jazykové zákony okleštily zejména lotyšské menšinové školství: děti ze smíšených manželství podle nich byly považovány za etnické Lotyše, čímž pádem musely navštěvovat výhradně lotyšské školy. (Plakans 1995: 138). Výzvu pro nový režim představovala především mohutná hospodářská i politická aktivizace německé a židovské menšiny; jen tyto dvě minority byly vlastníky téměř 2/3 akcií všech lotyšských akciových společností. Žádná fyzická perzekuce menšin však v Lotyšsku ani v ostatních zkoumaných zemích organizována nebyla. Nejméně byly etnické vztahy tematizovány v Estonsku. (Garleff 2001: 123) Národnostní menšiny na Litvě byly tolerovány do té míry, dokud neomezovaly litevské elity v predominanci nad veřejným prostorem. Do sebe uzavřené židovské komunity se nestaly ze strany litevského tisku (ani nejvlivnějšího katolického *Naujoji Romuva*) terčem přímých anti-semitských útoků. (Mačiulis 2003: 137) Zpětně projektováno, absence výraznějšího etnického konfliktu byla jednou z příčin, které nedovolovaly radikální pravici, aby se na počátku třicátých let vyvinula v ryzí fašistická hnutí. (Kasekamp 2000: 20)

Náboženská svoboda zůstala zachována. Zásahy do církevního práva byly minimální. Vztahy státu a církve hrály největší roli na Litvě. Normalizace vztahů s Apoštolským stolcem (1927 konkordát) netrvala dlouho. Roku 1931 byl z Litvy vypovězen papežský nuncius Bartolini a tato situace zůstala nevyřešená až do r. 1937. (von Rauch 1999: 162) Politický vliv litevského duchovenstva klesl spolu s LKDP, jeho společenská role však zůstala vysoká. Navzdory intenzivním vztahům litevských kněží s Polskem, jejich kritiky prezidenta za postoj k Vatikánu a státní zásahy do církevní oblasti (např. zestátnění mládežnických a zavření některých studentských organizací), zůstal Smetona praktikujícím katolíkem a nijak zásadně represivně vůči samotné církvi nezasahoval. (Lieven 1994: 67) Zhoršené vztahy státu a církve byly v druhé polovině 30' normalizovány. Zázemí katolické církve na Litvě bránilo radikální transformaci režimu v intencích fašistické revoluce, kterou si mnozí *tautininkové* přáli.

Ve všech třech zemích bylo shora prosazeno státem kontrolované hospodářství – *Staatskapitalismus* (Hehn 1957: 60) - , tzn. programově likvidováno soukromé podnikání. Státním továrnám byla přirčena různá privilegia; soukromé podléhaly přísné kontrole revizních komisí. Ochrannými opatřeními byl zbaven vlivu zahraniční kapitál. Státním dirigismem, masivními subvencemi do průmyslu i zemědělství a znovunabytím odbytišť se podařilo, s ohledem na konjunkturu v druhé polovině 30' let, překonat hospodářskou krizi a postavit hospodářské úspěchy do přímé vazby ke „správnosti“ politického zřízení.

10.3. Legitimita režimu a snahy o působení v legálním rámci

Newness is a disadvantage that must be overcome, although the dynamics of regime change suggest that regime breakdown results from loss of legitimacy, and that the fall in and of itself enhances the legitimacy of the new regime. (Linz 1978: 21)

Demokratické systémy Litvy, Lotyšska a Estonska si za dobu svého fungování nedokázaly vytvořit dostatečný rezervoár *difúzní legitimacy*. Podpora politickému systému tak měla spíše *specifický* charakter, kdy byla závislá na aktuálních výstupech. V situaci, kdy vládnutí pozbylo účinnosti (ve smyslu *efficiency* i *effectiveness*) a parlamentární vytváření politické vůle bylo neprůchodné (hyperpolitizace běžné agendy, atd.), tím byla otevřena eventuelní možnost radikální transformace těchto systémů bez odporu většinového obyvatelstva. Ztráta legitimacy doplněná o existenci reálné politické alternativy v podobě konzervativního autoritářství vedly přechodu k nedemokratické formě vlády.

Postoj veřejnosti k autoritářským převratům byl značně rezervovaný. Podpora obyvatelstva se však nakonec nepřesouvá k neloajální opozici, ale zůstává u režimních stran v naději na znovunastartování výkonu a efektivity systému. Specifická podpora byla následně produkována především uspokojováním materiálních potřeb obyvatelstva (méně pak Litva). Konjunktura v produkci potravin v období před druhou světovou válkou, prudká industrializace a mechanizace, posílení vývozu spolu s masivními subvencemi do primárního sektoru (oddlužení zemědělství, rozsáhlé meliorační práce na venkově, atd.) vedly lotyšské a estonské rolnictvo, které za daných okolností profitovalo nejvíce, k podpoře *statu quo*. (Lainová 2002c: 134) Politicky nemobilizované nebo zajištěné a spokojené rolnictvo bylo sociální oporou této „agrární větve“ meziválečných autoritářských režimů.

Další rovinou v uvažování o legitimitě autoritářských režimů v Pobaltí je jejich schválení formálně demokratickým aktem, který by zajistil únik z „revolučního“ provizoria. Na rozdíl od Pätse a Smetony se Ulmanis o legalizaci nastoleného režimu nikdy nepokusil. (Hehn 1957: 61-62) Kdyby se tak rozhodl - vypsal referendum o konkrétním legislativním či ústavním záměru a interpretoval jej jako plebiscit o režimu - zřejmě by podporu veřejnosti získal; přinejmenším v prvních letech. (von Rauch 1999: 160) Andrejs Plakans je dokonce toho názoru, že popularita Ulmanisovy diktatury mohla i růst. (1995: 141) Za celou dobu své vlády nedal Ulmanis podnět k vypracování autoritářské ústavy; přestože byl v posledních měsících fungování parlamentárního systému v tomto směru velmi iniciativní (viz kap. 7.5) Absenci odpovídajícího konstitučního rámce mu vyčítali zejména ministr obrany, gen. Balodis, a vicepremiér M. Skujenieks; zvláště pak po únoru 1938, kdy se zdálo, že by mohlo dojít k jistému uvolnění a částečnému obnovení politického pluralismu. Litevský a estonský režim čelil zpočátku stejnému ústavnímu provizoriu. Tvrzení, že autoritářství v těchto zemích bylo nastoleno v souladu s platným konstitučním rámcem, je nesprávné. Flagrantním porušením ústavy byl mj. estonský odklad parlamentních a prezidentských voleb v r. 1934 a v litevském případě nevypsání nových voleb po rozpuštění IV. *Seimasu*. Ve všech třech zemích docházelo k porušování ústavnosti. V Litvě a Estonsku byly vytvářeny nové konstituce. Ve všech třech případech byla vydržována formální demokratičnost ústav, což např. vedlo Gregory M. Luebberta k označení těchto režimů jako *quasi-constitutional dictatorships*. (1991: 292)

10.4. Opozice

Nekonsolidované režimy volily v první fázi vývoje represivnější přístup k politické opozici; to se týkalo především Litvy a Lotyšska. Po prosincovém puči na Litvě bylo dokonce vyhlášeno i několik trestů smrti (komunisté). V třicátých letech došlo ke zmírnění perzekucí, neboť zde neexistovala žádná politická opozice, která by představovala vážnější výzvu režimu. Lotyšská politická opozice byla koncentrována do tábora u Liepáji. Symbolem intelektuální opozice se stal vězněný sociálně demokratický předseda strany a parlamentu zároveň, Pauls Kalniņš.

V pobaltských zemích nedocházelo k rozsáhle organizovanému fyzickému teroru; internace byla jen dočasným opatřením. Tato skutečnost vede mnohé badatele (Vardys, von Rauch) k tezi o „mírnosti“ (*mildness*) pobaltského autoritářství, jejíž relevance nabývá na relevanci až ve srovnání s jinými evropskými nedemokratickými systémy té doby.

Disent se soustředil v relativně autonomních subsystémech – kultura, univerzita – a (na systémové úrovni) tím de facto uznával politický monopol autoritářské koalice. Předválečná

konjunktura potvrzovala „úspěšnost“ cesty, jíž nevybojná resistence opozice nemohla přehradit. Činnost ilegálních a subverzivních skupin byla marginální; třebaže zde probíhala renesance prokomunistických sympatií.

Dominance režimních elit v politickém prostoru vedla pouze k vytvoření jakési „semiopozice“, která si, ač nereprezentována ve vládnoucí skupině, osvojila částečný kriticismus, ale byla ochotna realisticky na režimu participovat, neboť zastupovala významné segmenty obyvatelstva. Takto fungovala v Lotyšsku a Estonsku sociální demokracie a na Litvě křesťanští demokraté (i po vytěsnění z autoritářské koalice).

10.5. Ideologie vs. autoritářská mentalita; nacionalismus a národní identity

Přestože důležitým faktorem vzniku konzervativně autoritářských režimů v Litvě, Lotyšsku a Estonsku - na Litvě též faktorem konsolidace režimu - bylo vymezení se vůči domácím radikálně pravicovým proudům, nové režimy mnohé z výbavy těchto hnutí přejaly. Došlo tak ke *konfiskaci „fašistických“ komodit* (Kallis 2003: 231) bez osvojení si fašismu v jeho celku a bez poskytnutí podílu fašistům na moci či jen nabytí kreditu nebo legitimacy hnutí. Na makro-rovině je nutné připustit přímé i nepřímé přejímání zahraničních vzorů a podléhání *Zeitgeistu* třicátých let. Konzervativní komentátoři sledovali vývoj Mussoliniho režimu s velkým zájmem, chválíce efektivitu jeho vypořádávání se se socialismem, parlamentarismem, a na místo toho nabídnutí holistického modelu organizace ve formě integrálního nacionalismu. Nástup korporativismu v Evropě a jeho vnímání jako alternativy politického stranictví coby zájmy prostředkující instituci měl mezi vládnoucí elitou v Pobaltí velký ohlas; hlavní vlna zakládání profesních komor se zde odehrávala v letech 1935 - 1938. Nové korporativní orgány byly však podřízeny jednotlivým ministerstvům a plnily pouze roli jakýchsi „poradních institucí“; skutečný politický vliv neměly. (Hehn 1957: 56) Přímou úměrně procesu institucionalizace funkční reprezentace bylo demontováno politické stranictví. Dobově byl též aplikován vůdcovský princip. (Hehn 1957: 55) K přejímání dobových prvků docházelo vždy v místní historicko-národní interpretaci.

„Italové mají svůj mramor, Němci svou ocel, zatímco my svou hlinu...Palác národa může být vystaven z jakéhokoli materiálu, pouze pokud bude zachovávat jednotný sloh. Náš sloh může být jen sloh litevský.“

Antanas Smetona na kongresu *Tautininkai* v r. 1932; cit. dle Eidintas 1997b: 113 (vlastní překlad)

Spíše než zdůrazňování centrální role fašistické ideologie (jako např. Stranga 1995: 110) je blíže k pravdě tvrzení, že konzervativní diktatury neměly žádné ideologie s institucionálními implikacemi tolik typické pro liberalismus, sociální demokracii či fašismus; a že tradiční (ve smyslu konzervativní) diktatury a nacionalismy neimplikovaly o politické organizaci nic jiného než potlačení odpůrců. (Luebbert 1991: 262) Dlouholetý estonský ministerský předseda a ministr vnitra, Karl Eibund, který se v roce 1935 nechal exemplárně přejmenovat na Kaarel Eenpalu, prohlásil estonský režim za *regulovanou a disciplinovanou demokracii* (Eenpalu pro deník *Päevaleht*, 7.2. 1938, cit. dle Kasekamp 1995: 101)

Nejhluběji se možnosti národní sebe-interpretace otevíraly na Litvě, jediné ze tří zemí s historickou státností, navíc tak slavným dědictvím Litevského velkovévodství. Přesto byla mezi litevskými nacionalisty a konzervativci patrná spíše tendence více akcentovat národní tradice než národní dějiny; snad pro historicky dlouhodobý svazek s nyní nenáviděným Polskem. (Mačiulis 2003: 132-133) Negativní vymezení a očištění od cizích vlivů bylo z hlediska formování národní identity ve všech třech zemích klíčové. Tyto impulsy přicházely i ze strany litevských katolických intelektuálů. Historický fakt společné unie s Polskem navíc znamenal, že Litva si na rozdíl od severních sousedů neprošla reformací. Historická území pozdějšího Lotyšska a Estonska, která se v průběhu staletí nacházela pod různými nadvládami, byla, i díky frekventovaným přístavům, schopna vstřebávat západoevropské sekulární vlivy rychleji než xenofóbní Litva. Působila zde navíc balticko-německá aristokracie, které se podařilo pobaltské gubernie plně integrovat do západoevropské ekonomiky. V tomto kontextu je třeba nahlížet brzké zrušení nevolnictví v pobaltských guberniích (1820); naproti tomu na Litvě, stejně jako ve zbytku carského Ruska, až v r. 1861. Litevská šlechta byla polskojazyčná. Po hospodářském a politického úpadku Polska v 18. století byla izolována, nenapojená na západní Evropu. (Nørgaard – Johannsen 1999: 48-59)

Symbióza domácího nacionalismu a agrarismu s prvky fašismu představovala variantu, která zašla v recepci fašismu nejdále v Lotyšsku. Ulmanis, archetypální symbol patriarchální společnosti (Lainová 2002c: 136), měl ze všech tří autoritářských osobností největší vliv na oficiální dějinnou interpretaci. V Lotyšsku byl pěstován kult „dobrého hospodáře“, jehož vůdcovství je nezpochybnitelné, protože přirozené. Dle Ulmanisova ministra pro veřejné záležitosti,

„Po dlouhé době bez vůdce jsme se vrátili k autoritativnímu pořádku. Založením našeho nového pořádku jsme tedy v žádném případě nejednali podle cizího vzoru, ale pouze jsme obnovili naši vlastní hospodářovu autoritu.“

cit. dle Plakans 1995: 134 (vlastní překlad)

Produktem různých historických štěpení v Pobaltí bylo, že Lotyšská národní identita se vždy, v porovnání s dvěma sousedy, konstituovala obtížněji. Dělení na „středoevropské“ Latgalsko a „severské“ většinové Lotyšsko přispělo k nedostatečné sebeidentifikaci a k menšímu odporu vůči rusifikaci. (Nørgaard – Johannsen 1999: 50) Dotváření národní identity se ve větší míře než v Litvě a Estonsku odehrávalo ještě ve 30' letech 20. století. Lotyšská nacionalistická kultura a písemnictví 20' a 30' let kontinuálně posilovala ideu, že duch národa je ve své podstatě neslučitelný s parlamentní demokracií. (Zave 2007: 293, 299) Mnozí nacionalističtí intelektuálové věřili, nebo chtěli věřit, že autoritářství usiluje o kulturní cíle a estetickou dokonalost. Za typický příklad režimem sponzorovaného idealismu můžeme uvést interpretaci květnového puče jako „třetího národního obrození“ (A. Grins), zasazeného do širšího „příběhu“ kumulativní evoluce lotyšského národa. (Zave 2007: 298) Podobné koncepce, přirovnání či jen vizuální znázornění, propůjčovaly konzervativnímu režimu „zdání pohybu“ a pomáhaly k udržování *statu quo*.

V čele pobaltských republik stáli zkušení politici, velké postavy místních národně-emancipačních hnutí. Všichni tři pocházeli z rolnického prostředí; všichni se narodili v 70' letech 19. století. Jako vůdce národa se v inspekčních a propagandistických cestách na venkov vraceli velice často. Litevský *Tautos Vadas* („vůdce národa“), Antanas Smetona, vynikal zejména svým slohem.¹⁹ Profesorská „image“ filozofujícího prezidenta ostře odsuzujícího nacistické rasové teorie neodpovídala obecné představě fašistického vůdce. (Švec 1996: 188-189) Pro radikály nebyl Smetona nezpochybnitelnou autoritou; charismatický Voldemaras byl více proněmecký a protipolský. Právník, publicista a voják Konstantin Päts, neměl jako jeden ze tří estonských „mužů 28. října“ vážnějšího vyzyvatele. Nejblíže k osobní vládě měl lotyšský profesor zemědělského inženýrství Kārlis Ulmanis.

Všichni tři vůdci si též uvědomovali význam organizované propagandy: na podzim roku 1934 vznikl estonský Úřad informací a propagandy, následován lotyšským Ministerstvem pro veřejné záležitosti. Na Litvě se roli „ministerstva propagandy“ neúspěšně pokoušelo zastoupit ministerstvo kultury. Ministerstvo propagandy (Public Works Administration – PWA) vzniklo až po vládní obměně v roce 1938. Vliv této instituce, jež na sebe měla vzít roli interpreta národní ideologie, byl v prostředí s naprostou absencí společenské mobilizace minimální. Ve snaze vynutit si autoritu PWA následně sáhla k represivnějším nástrojům (tvrdá cenzura). Hrubé intervence do kulturní oblasti zasáhly i prorežimní tisk. Po nástupu nového ministerského předsedy Černiuse byla PWA zrušena. (Mačiulis 2003: 130-131)

¹⁹ URL: http://www.omnitel.net/ramunas/Lietuva/lt_government_presidents_smetona.shtml [cit. 2009-10-08].

Kulturní sebe-izolace pobaltských národů a odmítání cizích vlivů byly paradoxně důsledkem kontaktu kulturních a politických elit s jinými národy a jejich snahy o vybudování podobně intenzivního pocitu národního vědomí a kulturní svébytnosti typu historických státních národů západního křesťanského světa.

10.6. Možnosti liberalizace režimů v posledních fázích vývoje

Náznaky jisté liberalizace, resp. shora řízeného procesu hledání partnerů vně hranic autoritářské koalice, byly patrné pouze v Estonsku; nejmarkantnějšími projevy a důsledky těchto změn představovaly rozsáhlé amnestie roku 1938 a polosoutěživé volby do nové dolní sněmovny, ve které následně zasedlo i několik zástupců opozice. Výjimečný stav však zůstal i v posledních letech vlády oficiálně zachován. Stephen J. Lee je toho názoru, že vedle Estonska došlo k „uvolnění“ režimu ještě v Lotyšsku, resp. že jedinou zemí, kde se žádná liberalizace nekonala, byla Litva. (Lee 2008: 316) Tato teze je však problematická. 22. března 1939 zažila Litva citelnou diplomatickou porážku v podobě ultimativního odstoupení klajpedského regionu Německu. Po demisi Tūbelisovy vlády byl zformován širší, „krizový“ kabinet gen. Jonase Černiuse, v němž zasedli i neoficiální zástupci křesťanských demokratů, *liaudininkai* a „voldemarasovců“. (Švec 1996: 189-190, Laučka 1986) Částečné politické uvolnění na jaře 1939, provázené rozšířením základny mocenské koalice a propouštěním politických vězňů, bylo imunní reakcí režimu na zahraniční hrozby a nárůst domácí opozice. Vydávat proces „národního sjednocení“ či „krizové vlády“ za liberalizační fázi by byla chyba; k rozšíření autoritářské koalice zde ale došlo. Méně sporné, zato však nesprávné je Leeho hodnocení posledních let Ulmanisovi diktatury. V Lotyšsku naopak došlo k odsunu umírněnějšího křídla (Balodis, Skujenieks) a k zakonzervování režimu. (Švec 1993: 16)

Autoritářské režimy ve východní Evropě se ukázaly naprosto neefektivní a nepřipravené na boj s nacistickou a sovětskou expanzí. (Kasparavičius 2006: 308) Na vypjatou mezinárodní situaci konce 30. let a na pomnichovský osud ČSR zareagovaly pobaltské státy po vzoru Skandinávie vyhlášením neutrality. Zahraničně-politická koncepce Litvy, Lotyšska a Estonska se po ztroskotání projektu východního paktu redukovala na snahu nebýt zatažen do konfliktu mezi Německem a SSSR. (Pospíšil 1999: 15) Politika neutrality podporovaná Berlínem v důsledku znamenala odříznutí pobaltských států od mezinárodních bezpečnostních vazeb a jejich izolaci. Ztrátu suverenity a brzký zánik nezávislých pobaltských republik předznamenala německo-sovětská smlouva o neútočení ze srpna 1939 (tzv. pakt Ribbentrop-Molotov). O převedení Litvy do sovětské sféry vlivu bylo rozhodnuto v tajných dodatcích ze září a října 1939. Výměnnou za uznání litevského nároku na Vilnius,

nacházejícího se po okupaci Polska v sovětských rukou, litevská vláda pod nátlakem svolila k výstavbě vojenských základen SSSR na svém území. (Laučka 1986) Stejnému ultimátu bylo vystaveno Estonsko a Lotyšsko. Podpis smluv u o vzájemné pomoci znamenal ve všech třech zemích výměnu kabinetů a postupnou infiltraci Sovětů do politického systému, která vyvrcholila vynucenými žádostmi o začlenění zemí do SSSR.

11. Závěr

Nastolení autoritářských režimů v Estonsku a Lotyšsku bylo (1) reakcí agrárních elit na krizi parlamentarismu (Lotyšsko, Estonsko) a nástup organizovaného pravicového hnutí (Estonsko). Nastolení autoritářského režimu na Litvě bylo reakcí nacionálně-konzervativních elit na politiku levicové vlády; litevská demokracie měla ve srovnání s Estonskem a Lotyšskem velice krátkého trvání, když neustála první vládní alternaci. Opatřovat režimy v Lotyšském a Litevském případě přívlastkem „preventivní“ je nesprávné, neboť dostatečně nereflektuje a) mocenské ambice pučistů a jejich snahu o likvidaci levicové (sociálně demokratické) opozice, b) absenci bezprostředního ohrožení demokracie. V případě Estonska je hodnocení těžší, neboť zde existovala reálná možnost převzetí moci radikálně pravicovým hnutím, která byla ale odhodlána převzít moc legálně, parlamentní cestou.

Slabá pozice vlád, fragmentace a frakcionalizace parlamentů spolu s absencí tradice konsenzuálního vytváření politických rozhodnutí daly vzniknout takovým demokratickým režimům, které mohly fungovat jen potud, pokud by dané země byly nuceny čelit pouze běžné politické agendě ve stabilním ekonomickém prostředí.

Korelace mezi institucionálním designem a nedemokratickým výstupem byla zaznamenána především v nevyváženosti systému *checks and balances* a vlivu volebních systémů (Lotyšsko, Estonsko) na extrémní proliferaci politických stran, resp. podobu stranické soutěže: *extrémní multipartismus (polarizovaný pluralismus)* (Sartori). Za předpokladu, že transformace režimu má vždy pravděpodobnostní charakter - (1) destabilizující faktory nejsou deterministické, (2) směr transformace je v jakémkoli momentě zvrátitelný jednáním elit – docházíme k následujícímu závěru: *institucionální volba v první fázi budování nezávislých států vytvořila takový formální rámec, který napomáhal polarizaci stranického systému, a který v době krize zvyšoval možnost ztráty loajality režimních stran a pravděpodobnost přijímání nedemokratických politik*. Jako určující rovina transformace je považována rovina „politická“, kde je politický proces nahlížen jako nezávislá proměnná. Klíčová role je pak přisuzována funkci relevantních politických aktérů: a) agrárně-konzervativním (Lotyšsko, Estonsko) a nacionálně-konzervativním (Litva) elitám, resp. jejich mocenským ambicím a minimálním zájmům na zachování parlamentárně-demokratických režimů; b) radikální pravici, resp. její neutralizaci; c) sociálně demokratickým stranám, resp. jejich schizofrennímu postavení v politických systémech Lotyšska a Estonska.

Vedle pravicových kabinetů, vedených silnými osobnostmi (průběžně aspirujícími na prezidentské posty), zde došlo k nástupu *neutrale Gewalt* (Schmitt): vrcholné byrokracie, špiček domobrany a státní armády. Civilní složka (politici, byrokracie) v mocenské koalici

dominovala; přestože se bez armády (případně domobran) obejít nemohla. Nejednalo se tedy o *vojenské diktatury (military dictatorships)*, ale o byrokraticko-vojenské autoritářské režimy (*Bureaucratic-Military Authoritarian Regimes*). Koncept autoritářství Juana J. Linze je tak velice dobře aplikovatelný na nedemokratické systémy meziválečné Litvy, Estonska a Lotyšska; ty vykazují jeho definiční znaky: jde především o (1) přítomnost omezeného a neodpovědného politického pluralismu a (2) absenci extenzivní nebo intenzivní politické mobilizace (= depolitizace společnosti). Dalším znakem je též absence intelektuálně sofistikované, vůdčí, všezahrnující ideologie a na místo toho prosazení jistých autoritářských mentalit, vytvářejících relativně předvídatelné prostředí.

V litevském případě došlo zpočátku k nutnosti vytvořit širší mocenskou koalici; s posilováním tandemu prezident-ozbrojené složky byl z koalice postupně odstraněn kusý parlament (resp. křesťanští demokraté) i radikální pravice. Ke konsolidaci režimu tak došlo, na rozdíl od Lotyšska a Estonska, po delší době od převratu.

Co se samotného fungování autoritářských režimů v Pobaltí týče, vykazují všechny tři země výrazné podobnosti. Odlišnosti vykazuje zejména lotyšský případ, kde není snaha o legalizaci režimu, a kde není vytvořena režimní stranická platforma. V Lotyšsku též zaznamenáváme nejslabší liberalizační tendence v jeho poslední fázi. V žádném z případů nejsou spatřovány výraznější totalitární pretenze. Ve všech třech případech dochází v jistém bodě k eliminaci parlamentu, politického stranictví a posilování dekretálních pravomocí.

12. Seznam literatury

Monografie:

Dančák, Břetislav - Pospíšil, Ivo - Rakovský, Adam. *Pobaltí v transformaci. Politický vývoj Estonska, Litvy a Lotyšska*. Brno: MPÚ, 1999, pp. 246.

Garleff, Micheal. *Die baltischen Länder: Estland, Lettland, Litauen vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. Regensburg: Südosteuropa-Gesellschaft, 2001, pp. 269.

Hehn, Jürgen von. *Lettland zwischen Demokratie und Diktatur: Zur Geschichte des lettländischen Staatsreichs vom 15. Mai 1934*. München: Isar Verlag, 1957, pp. 76.

Hiden, John – Housden, Martyn. *Neighbours or Enemies? Germans, The Baltics and Beyond*. Amsterdam: Rodopi, 2008, pp. 154.

Huntington, Samuel P. *Třetí vlna: demokratizace na sklonku dvacátého století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008, pp. 343.

Janos, Andrew C. *East Central Europe in the Modern World: The Politics of the Borderlands from Pre- to Postcommunism*. Stanford: Stanford University Press, 2000, pp. 488.

Kasekamp, Andres. *The Radical Right in Interwar Estonia*. Houndmills: Macmillan Press, 2000, pp. 218.

Kiaupa, Zigmantas. *The History of the Baltic Countries*. Tallinn: Avita, 1999. (2. ed), pp. 222.

Laur, Mati (et al.). *History of Estonia*. Tallinn: Avita, 2004, pp. 335.

Lee, Stephen J. 2008. *European Dictatorships, 1918-1945*. London: Routledge (3rd ed.), pp. 408.

Lieven, Anatol. *The Baltic Revolution: Estonia, Latvia, Lithuania and the Path to Independence*. New Heaven and London: Yale University Press, 1994 (2.ed), pp. 453.

- Linz, Juan J. *Totalitarian and Authoritarian Regimes*. Boulder: Lynne Rienner, 2000, pp. 342.
- Linz, Juan J. *The Breakdown of Democratic Regimes: Crisis, Breakdown and Reequilibration*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1978, pp. 130.
- Luebbert, Gregory M. *Liberalism, fascism, or social democracy : social classes and the political origins of regimes in interwar Europe*. New York : Oxford University Press, 1991, 416.
- Moore, Barrington Jr. *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the New World*. Harmondsworth: Penguin Books, 1977, 559.
- Nørgaard, Ole – Johannsen, Lars. 1999. *The Baltic States After Independence*. (2nd ed.) Cheltenham: Edward Edgar, pp. 241.
- Paxton, Robert O. *Anatomie fašismu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2007, pp. 382.
- Plakans, Andrejs. *The Latvians: A Short History*. Stanford: Hoover Institution Press, 2001, pp. 257.
- Rauch, Georg von. *The Baltic States - The Years of Independence: Estonia, Latvia, Lithuania, 1917-1940*. London: Hurst, 1995, pp. 265.
- Raun, Toivo U. *Estonia and the Estonians*. Stanford: Hoover University Press, 2001, pp. 366.
- Rueschemeyer, Dietrich – Huber-Stephens, Evelyne - Stephens, John D. *Capitalist development and democracy*. Chicago: University of Chicago Press, 1992, pp. 387.
- Sartori, Giovanni. *Strany a stranické systémy: schéma pro analýzu*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005, pp. 466.
- Segert, Dieter. *Die Grenzen Osteuropas: 1918, 1945, 1989 – Drei Versuche im Western anzukommen*. Frankfurt/Main: Campus, 2002, pp. 339.

Švec, Luboš (et al.). *Dějiny pobaltských zemí*. Praha: Lidové noviny, 1996. pp. 423.

Části publikací, články a statě:

Alapuro, Risto – Allard, Erik. The Lapua Movement: The Threat of Rightist Takeover in Finland, 1930-32. In Linz, Juan J. – Stepan, Alfred (eds.). *The Breakdown of Democratic Regimes: Europe*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1978, pp. 122-141.

Blinkhorn, Martin. Allies, Rivals or Antagonists? Fascists and Conservatives in Modern Europe. In Blinkhorn, Martin (ed.). *Fascists and Conservatives: the radical right and the establishment in twentieth-century Europe*. London: U. Hyman, 1990, pp. 1-13.

Braghioli, Stefano. The Challenges to Democracy in the Interwar Period: Lessons from the Past Relevant Today. In *Political Science Journal (CEU)*, No. 4, (2007), pp. 358-380.

Butulis, Ilgvars. Die Schutzkorpsorganisation in Lettland (1919-1940). In Oberländer, Erwin (ed.). *Autoritäre Regime in Ostmitteleuropa 1919-1944*. Mainz: Institut für Osteropäische Geschichte, 1995, pp. 113-124.

Eidintas, Alfonsas. The Nation Creates its State. In Eidintas, Alfonsas – Žalys, Vytautas - Senn, Edvarda. *Lithuania in European Politics: The Years of the First Republic, 1918-1940*. New York: St. Martin's Press, 1998, pp. 32-58.

Eidintas, Alfonsas. The Presidential Republic. In Eidintas, Alfonsas – Žalys, Vytautas - Senn, Edvarda. *Lithuania in European Politics: The Years of the first Republic, 1918-1940*. New York: St. Martin's Press, 1998, pp. 111-137.

Fischer-Galati, Stephen. Sources of Authoritarianism in Eastern and South-Eastern Europe. In Berg-Schlosser, Dirk – Mitchell, Jeremy (eds.). *Authoritarianism and Democracy in Europe, 1919-39 : comparative analyses*. New York: Palgrave Macmillan, 2002, pp. 64-73.

- Hloušek, Vít. Stranický systém Estonska. In *Středoevropské politické studie*, Brno: MPÚ MU, Vol. 2, No. 2, (spring 2000).
- Hloušek, Vít. Stranické systémy pobaltských států v první fázi demokratické politiky. In *Středoevropské politické studie*, Brno: MPÚ MU, 2002a. Vol. 4, No. 1, (winter 2002).
- Hloušek, Vít. Postkomunistická levice na Litvě. In Hloušek, Vít – Kopeček, Lubomír (eds.). *Rudí a růžoví: transformace postkomunistických stran*. Brno: MPÚ MU, 2002b, pp. 202-229.
- Holzer, Jerzy. Heritage of the First World War. In Berg-Schlosser, Dirk – Mitchell, Jeremy (eds.). *Authoritarianism and Democracy in Europe, 1919-39: comparative analyses*. New York: Palgrave Macmillan, 2002, pp. 7-19.
- Kallis, Aristotle A. „Fascism“, „Para-fascism“ and „Fascistization“: On the Similarities of Three Conceptual Categories. In *European History Quarterly*. 2003, Vol. 33. No. 2 , pp. 219-249.
- Kasekamp, Andres. Radical Right-Wing Movements in the North-East Baltic. In *Journal of Contemporary History*, Vol. 34, No. 4 (Oct., 1999), pp. 587-600.
- Kasekamp, Andres. Das Päts-Regime in Estland 1934-1940. In Oberländer, Erwin (ed.). *Autoritäre Regime in Ostmitteleuropa 1919-1944*. Mainz: Institut für Osteropäische Geschichte, 1995, pp. 95-102.
- Kasparavičius, Algimantas. The Historical Experience of the Twentieth Century: Authoritarianism and Totalitarianism in Lithuania. In Borejsza, Jerzy W. – Ziemer, Klaus. *Totalitarian and Authoritarian Regimes in Europe*. New York: Berghahn Books, 2006, pp. 297-312.
- Laučka, Juozas B. The Structure and Operation of Lithuania's Parliamentary Democracy, 1920-1939. In *Lituanus – Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences* [online], Vol. 32, No. 3, (Fall1986).

Lainová, Radka. Přebvat na Litvě v prosinci 1926. Autoritativní a vojensko-byrokratický režim. In Lainová, Radka – Hlavičková, Zora – Straka, Michal. *Diktatury v rukavičkách: autoritativní režimy v meziválečném období – Maďarsko, Polsko, Litva, Estonsko a Lotyšsko*. Praha: Triton, 2003, pp. 85-100.

Lainová, Radka. Estonsko v březnu 1934. „Legální převrat“ a „éra mlčení“. In Lainová, Radka – Hlavičková, Zora – Straka, Michal. *Diktatury v rukavičkách: autoritativní režimy v meziválečném období – Maďarsko, Polsko, Litva, Estonsko a Lotyšsko*. Praha: Triton, 2003, pp. 101–119.

Lainová, Radka. Lotyšsko v květnu 1934. Státní převrat a „epocha úspěchů“. In Lainová, Radka – Hlavičková, Zora – Straka, Michal. *Diktatury v rukavičkách: autoritativní režimy v meziválečném období – Maďarsko, Polsko, Litva, Estonsko a Lotyšsko*. Praha: Triton, 2003. 120-140

Larsen, Stein U. Conservatives and Fascists in the Nordic Countries: Norway, Sweden, Denmark and Finland, 1918-1945. In Blinkhorn, Martin (ed.). *Fascists and Conservatives: The Radical Right and the Establishment in twentieth-century Europe*. London: U. Hyman, 1990, pp. 240-263.

Mačiulis, Dangiras. Lithuania's Cultural Policy: 1927-1940. In *Lithuanian Historical Studies*, No. 8, (2003), pp. 123-144.

Mair, Peter. Comparative Politics: An Overview. In: Goodin, R. - Klingemann, H.D.(eds.). *A New Handbook of Political Science*. New York, 1996, pp. 309-337.

Metcalf, Lee Kendall. Institutional Choice and Democratic Stability. The experience of the Russian Successor States, 1918-1939. In *Communist and Post-Communist Studies*, Vol. 30, No. 3, (1997), pp. 307-320.

Mitchell, Jeremy. Political Institutions and Political Stability In Berg-Schlosser, Dirk – Mitchell, Jeremy (eds.). *Authoritarianism and Democracy in Europe, 1919-39: comparative analyses*. New York: Palgrave Macmillan, 2002, pp.163-175.

Sartori, Giovanni. Concept Misformation in Comparative Politics. In *American Political Science Review*, Vol. 64, No.4., (1991), pp. 1033-1053.

Siaroff, Allan. Democratic Breakdown and Democratic Stability: A Comparison of Interwar Estonia and Finland. In *Canadian Journal of Political Science / Revue canadienne de science politique*, Vol. 32, No. 1., (Mar. 1999), pp. 103-124.

Stephens, J. D. – Kümmel, G. Social Structural Dynamics. In Berg-Schlosser, Dirk – Mitchell, Jeremy (eds.). *Authoritarianism and Democracy in Europe, 1919-39: comparative analyses*. New York: Palgrave Macmillan, 2002, pp. 39-63.

Stranga, Aivars. Das Regime von Kárlis Ulmanis in Letland 1934-1940: Genesis, Entwicklung, Inhalt. In Oberländer, Erwin (ed.). *Autoritäre Regime in Ostmitteleuropa 1919-1944*. Mainz: Institut für Osteuropäische Geschichte, 1995, pp. 103-112.

Šedo, Jakub. Kontinuita a diskontinuita ve vývoji stranicko-politického systému Lotyšska. In *Středoevropské politické studie*, Brno: MPÚ MU, Vol. 2, No. 3, (winter 2000).

Švec, Luboš. Nastolení autoritativního režimu v Lotyšsku a postoj československé diplomacie a publicistiky. In Šesták, Miroslav - Voráček, Emil (eds.). *Evropa mezi Německem a Ruskem: sborník prací k sedmdesátinám Jaroslava Valenty*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2000, pp. 363-373.

Švec, Luboš. Meziválečné Lotyšsko a Estonsko a krize parlamentarismu. In *Dějiny a současnost*, No.6, (1993), pp. 12-17.

Taagepera, Rein. Civic culture and authoritarianism in the Baltic states, 1930-1940. In *East European Quarterly*, Vol. 7, No. 4, (1973), pp. 407-412.

Tarchi, Marco. The Role of Fascist Movements. In Dirk Berg-Schlosser - Jeremy Mitchell. *Authoritarianism and Democracy in Europe, 1919-39: comparative analyses*. New York: Palgrave Macmillan, 2002, pp. 101-128.

Vardys, Stanley V. 1978. The Rise of Authoritarian Rule in the Baltic States. In Vardys Stanley, V – Misiunas R.J. (eds.). *The Baltic States in Peace and War, 1917-1945*. Pennsylvania State University Press, pp. 65-80.

Zake, Ieva. Authoritarianism and Political Ideas of Latvian Nationalist Intellectuals. In *Journal of Baltic Studies*, Vol. 38, No. 3, (Sep. 2007), pp. 291-315.

Zink, Allan. Organised Interests and Their Patterns of Interaction. In Berg-Schlosser, Dirk – Mitchell, Jeremy (eds.). *Authoritarianism and Democracy in Europe, 1919-39: comparative analyses*. New York: Palgrave Macmillan, 2002, pp. 77-99.

Elektronické zdroje:

<http://www.estonica.org>

<http://www.omnitel.net/ramunas/Lietuva/>

<http://www.saeima.lv>